

SKOZI NEMŠKE ZAPORE IN TABORIŠČE

(ob 60. letnici osvoboditve)

Dne 23. julija 1941 dopoldne se je pred pošto v Železnikih ustavil črn avtomobil. Izstopila sta dva gestapovca, od katerih smo enega poznali po imenu. Pisal se je Pfeiffer. Kasneje sem zvedel tudi za ime drugega, pa mi je ušlo iz spomina. Napotila sta se na pošto. Nemci so takrat poštni lokal ravno preurejali in je zaradi tega pošta poslovala v sosednjem prostoru. V starem prostoru je bila še telefonska centrala, pri kateri sem delal. Če bi že takrat razumel nemško, bi morda že zjutraj opazil, da je škofjeloški gestapo po telefonu govoril z žandarjem, ki je prišel na pošto, o meni. Uro kasneje sta bila gestapovca tu. Pfeiffer me je poklical v sosednji prostor na pošto in prvi njegov pozdrav je bil udarec z ravnalom po roki, da mi je izbil cigareto. Brez pojasnila mi je postalo jasno, čemu sta prišla. Pfeiffer mi je pokazal neko moje pismo, ki so ga sestri zaplenili na meji v Šentvidu. Povedal sem, da je pismo moje. Aretiran sem bil »zaradi veleizdajalskega dopisovanja z Ljubljano in tajnega protinemškega delovanja«, kot se je glasilo obvestilo o moji aretaciji poštni direkciji v Celovcu. Odpeljala sta me na moj dom, kjer sta mi premetala sobo, me kar tam pretepla in odvlekla v avto. Nekaj časa sta me pustila na žandarmeriji v Železnikih, nato pa sta spet prišla pome in me odpeljala v škofjeloške zapore.

Že takoj po kapitulaciji bivše Jugoslavije sem začel s svojimi vrstniki zbirati orožje, ki so ga tovariši spravljali na varno. Kradli smo ga tudi iz nemškega skladišča. Vanj so Nemci spravljali orožje, municijo in vojaški material, ki so ga ljudje prinašali na občino na njihov poziv. Takrat smo že vedeli, da se po Jelovici skrivajo prvi partizani, in smo slutili, da ni več daleč čas, ko nam bo to orožje potrebno. Nemci so v kraju pobrali vse radijske aparate, od katerih so enega dali pošti. Tako sem imel možnost, da sem zvečer in ponoči zahajal na pošto in poslušal poročila zavezniških postaj, ki smo jih potem z vrstniki živo komentirali in jih širili med ljudi. Gotovo je, da naše početje Nemcem ni ostalo prikrito. Takrat je bil župan v Železnikih nekdanji Egrov upravnik Hornitzky, ki je bil avgusta 1941 ubit na Jelovici. On je poročal gestapu o stanju v kraju in ne dvomim, da je povzročil marsikatero aretacijo in smrt domačinov.

V škofjeloških zaporih sem ostal 3 tedne, to je do 13. avgusta. V tem času sem bil skoraj vsak dan na zaslišanju. Od mene so hoteli zvedeti, kdo je prerezal telefonsko

žico v Dolenji vasi in pa imena mojih sodelavcev. Prvega nisem vedel, drugega pa nisem hotel povedati.

Seveda so uporabili znane gestapovske metode in so me pretepali, da so mi pokvarili levo roko. Sledove pretepanja sem prinesel še v Dachau. Od tega se mi je potem v taborišču na desni nogi razvila flegmona. Ranjeno nogo sem si namreč na poti v taborišče zastrupil.

Če se prav spominjam, so imeli škofjeloški sodni zapori samo dve sobi: samico in skupno sobo. Obe sobi sta bili skrajno zanemarjeni. V skupni sobi je stalo nekaj postelj z neverjetno zamazanimi slamnjačami in odejami. Rjuh seveda ni bilo. V sobi nas je bilo kakih 20, tako da jih niti polovica ni našla prostora na posteljah. Zato smo morali spati na tleh ali pa sedé v kakšnem kotu. V začetku se mi je vse tako gabilo, da na posteljo še sestri nisem upal. Umazanije sem se kmalu privadil, menda že takrat, ko sem prišel prvič z zaslišanja. Ječar je prinesel neko olje, da so me sojetniki namazali in tako vsaj malo ublažili bolečine. Drugo zaslišanje je bilo najhujše, ker je bilo telo od udarcev razbolelo. Naslednja zaslišanja niso bila več toliko boleča, ker je koža nekako otopela.

Imen jetnikov, ki so bili z menoj zaprti v Škofji Loki, se ne spominjam več. Vem samo, da so takrat pripeljali medicinca Feliksa Kosca iz Rašice. Drugi je bil Marenk iz Dražgoš, ki so ga pripeljali po uboju Hornitzkega na Jelovici. Z nami je bil tudi neki kapetan bivše jugoslovanske vojske v civilu. Dolžili so ga, da je dal postreliti prve Nemce, ki so prišli skozi karavanški železniški predor ob napadu na Jugoslavijo. Spominjam se še nekaterih obrazov, ne spominjam pa se več njihovih imen.

Dne 13. avgusta 1941 so me še z nekaterimi sojetniki prepeljali v Begunje. Prvi večer in prvo noč smo prebili v kaznilniški kleti. Istega dne so pripeljali iz Tržiča Šprajcercja in Štefeta, oba mlada fanta, ki so ju baje zajeli na Storžiču približno takrat, ko so ujeli Stošiča, ki so ga kasneje v Kranju javno obesili. Usoda Šprajcercja mi je neznana, Štefe pa je konec leta 1942 ali v začetku 1943 prišel iz Mauthausna v Dachau. V Begunjah je bil zdrav, mlad fant, v Dachau pa je prišel na pol zmešan, skoraj brez zob in na smrt bolan. Res je potem v Dachau kmalu umrl. Videl sem ga samo kmalu po prihodu, potem pa sem ga izgubil iz oči.

Drugi dan so nas razmestili po sobah, t. i. belegšaftih (Belegschaft). Prišel sem v belegšaft št. 17. V sobi nismo imeli drugega kot slamo na tleh in nekaj klopi, ki so nam med drugim služile za to, da smo lahko napravili zjutraj, ko smo pospravljali sobo, lep rob pri slami. Tu se je začela lakota. Begunj ne bom posebej popisoval, ker je teh podatkov itak dovolj. Navedel bom samo nekaj imen ljudi, kolikor se jih še spominjam.

V istem belegšaftu je bil z menoj brivski pomočnik Robert Gluhar iz Železnikov. Ni mi znano, kam je šel iz Begunj in kje je zdaj, če je še živ. Kasneje sem bil premeščen v 2. belegšaft. Tam je bil z menoj Leban z Jesenic, ki je potem umrl v nekem taborišču. Njegova žena je bila po osvoboditvi sodnica pri Sodišču za slovensko narodno čast v Kranju. V sosednji sobi je bila Šmidova družina iz Železnikov: oče, mati ter sinova Marjan in Jože. Marjan je moral z nekim Bečanom, dimnikarjem iz Stražišča, obesiti Stošiča v Kranju. Umrl je v Mauthausnu. Družina je bila izpuščena.

Jože je padel v partizanih. Spominjam se še hotelirja Polaka in Franca Žumra z Jesenic; tega sem spet srečal v Dachauu.

Iz Begunj so me dne 1. novembra 1941 odpeljali v Celovec na Landesgericht. Tudi tam so bili zaporci prenatrpani. Srečal sem se s prvimi Čehi. Z menoj je bil tudi neki Rus Gerasimov. V spominu mi je ostalo, kot da je bil človek od filma, literat, gledališki umetnik ali nekaj podobnega. V isti sobi je bil tudi koroški Slovenec Foltej Hartman iz Škocjana na Koroškem, ki je bil kasneje v Dachauu pevodnja slovenskega pevskega zbora.

Zgodaj zjutraj dne 15. novembra 1941 so me odpeljali v kletne prostore zaporov, kjer je bilo polno oboroženih stražarjev. Pomislil sem najprej, da me bodo ustrelili. Položaj je bil približno tak kot v Begunjah, kadar so prišli po talce. Priklenili so me k nekemu jetniku Nemcu, neka tovarišica iz Tržiča pa je nesla papirnato vrečko, v kateri sem imel popotnico: za pest velik hlebček kruha. Peš so nas odpeljali na železniško postajo. Bilo je mraz in drobno je snežilo. To leto se je zima zgodaj pojavila. Že 17. oktobra je v Begunjah zapadlo skoraj pol metra snega. V sprevodu nas je bilo menda šest. Naložili so nas v osebne vagonne. Nekaj časa sem bil še uklenjen, ko pa smo se peljali mimo Vrbskega jezera, nas je stražar odklenil in peljali smo se v praznem kupeju kot pravi potniki.

V Salzburgu smo izstopili. Tu je bilo sonce in nobenega sledu o snegu. Uklenjeni smo stali na železniški postaji. Od nekod je prišel peš transport jetnikov v civilnih oblekah. To je bil prvi sprevod jetnikov, ki sem ga videl. Bili so večinoma Poljaki in Čehi. Tovarišico iz Tržiča so ločili od mene in prav radoveden sem, ali je še živa. Mene in transport jetnikov so naložili na poseben jetniški vlak. Vagoni so imeli po sredini hodnik, na obeh straneh pa celice, v katerih je bila samo klop, toliko široka, da sta mogla dva človeka sedeti. V celici smo bili štirje: en Nемец, dva Poljaka in jaz. Eden od Poljakov je bil močno tuberkulozen. Dva sta sedela, dva pa med njunimi kolena stala. V celici je bila zadušljiva vročina. Pravega okna ni bilo, le pod stropom je bila majhna odprtina, z zunanje stani pokrita, da skozi ni bilo videti drugega kot košček neba.

Odpeljali smo se proti Münchnu. Mučila me je neznosna žeja. Vse trkanje na vrata je ostalo brez uspeha. Tudi na münchenski postaji, ko se je vlak ustavil in smo ječarja prosili za vodo, nismo dobili piti. Bila je že noč, ko smo prispeli. Na postaji so bile vse luči modro prepleskane, prav tako tudi na poti skozi mesto. Stražarji so napravili od vlaka do perona s policijskimi avtomobili kordon. Praznili so vagon za vagonom. Padali so udarci in slišati je bilo samo zloglasni »los, los!«

Prepeljali so me v münchenske sodne zapore. Bil sem presenečen. Velika soba, kamor so me vtaknili, je bila parketirana. V kotu je bilo angleško stranišče, pod stropom pa dvoje velikih oken, tudi modro prepleskanih. Soba je bila motno razsvetljena. Na stenah so bili dvižni pogradi, pod okni pa skladovnica z morsko travo polnjenih žimnic, ki smo jih pred spanjem razložili po pogradih. Soba je bila ogrevana s centralno kurjavo, z eno besedo, pravo nasprotje zaporov, ki sem jih doslej videl. Za večerjo smo dobili mlečno kavo. Žal sem prebil v tem zaporu eno samo noč.

Ta večer je prišel v isto sobo tudi župnik Messner iz Radelj ob Dravi. Drugih jetnikov nisem poznal.

Naslednji dan so nas naložili na policijski avtomobil in nas odpeljali v Dachau. Z menoj je šel tudi župnik.

Ustavili smo se tik pred vhodom v taborišče. Dvoje mi je od takrat ostalo posebej v spominu: pogled skozi žično ograjo v taborišče in napis na vratih »Arbeit macht frei«. Appellplatz se mi je zdel prostran kot kakšno letališče, da sta se obe vrsti barak kar izgubljali v tej prostranosti. Postavili so nas v vrsto po pet in pet, vrata so se odprla in napotili smo se skozi vrata, ki sem jih spet prestopil svoboden skoraj štiri leta kasneje.

Vstopili smo v t. i. Bekleidungskammer, v pritlično stavbo takoj desno poleg vhoda. To je bila dolga dvorana s pulti po vsej dolžini. Pri prvem pultu, za katerim je stal jetnik v progasti obleki, smo izpraznili žepe. Smeli smo obdržati robec, vse drugo smo morali oddati. Jaz nisem imel razen robca ničesar, ker sem vso prtljago pustil v Celovcu. Tu so izpolnili zame prvi kartotečni list, ki me je spremljal k naslednjemu pultu. Tam sem se moral sleči. Obleko (razen pasu, ki sem ga lahko obdržal) sem moral zložiti v posebno papirnato vrečo na tleh. Ta vreča je šla v dezinfekcijo, od tam pa v skladišče nad kopalnico, kjer je ob nekem bombnem napadu leta 1944 zgorela. Pri naslednjem pultu sem dobil tri krpe belega blaga z natisnjeno številko 28682, tri rdeče trikotnike in kos mila. Od tu smo šli nagi v prostor pred kopalnico. Tu so nas pobrili po vsem telesu in nas dezinficirali, kar ni bilo prijetno. Prišli smo v kopalnico. To je bila velika dvorana z nekaj sto tuši. Kopalniški mojster (Bademeister) je bil neki Poljak. Zdi se mi, da je ostal tam vse do konca vojne. Bil je suh, dolg človek, surov kakor vsi, ki so imeli v taborišču, v komandah ali na blokih kakšno funkcijo. Najprej nam je spustil vročo vodo, da smo se umikali curkom, potem pa mrzlo, da nas je kar stresalo. Na povelje smo šli k obešalnikom in klopem, kjer je vsakdo dobil sveženj obleke: plašč, bluzo, hlače, kapo, srajco in spodnje hlače, 'nogavice' ter 'cokle', izlizano desko z jadrovinastim sprednjim delom in brez optenice. Obleka je bila zakrpana, prav tako perilo, vse pa premajhno in prekratko. Kdo ve, kateri nesrečnež je že imel te dele obleke pred menoj. Oblekli smo se in se skrivaj ogledovali. Zdaj smo bili že pravi jetniki v progastih, premajhnih oblekah, ostrizeni in nevešči, pravi Zugänge, kakor so imenovali novince. Nerodno smo odšli iz kopalnice. Spotoma smo izgubljali 'cokle' in se spotikaje postavljali v vrste po pet in pet. Od esesovcev ni bilo nikogar več. Že v Bekleidungskammer ali kakor so jo tu imenovali Effektenkammer so nas oddali jetnikom - taboriščni upravi, ki je potem poskrbela za vse ostalo po strogo določenem redu. Pred kopalnico nas je sprejel Blockschreiber 9 in nas odvedel na 9. blok, ki je bil takrat Zugangsblock. Bil je to Poljak inteligentnega obraza, pa hladen in nepristopen, z zvonkim glasom, enakomernih kretenj, da je delal vtis brezdušnega avtomata. Zaslišalo se je njegovo povelje »links, links, links und links«, toda s korakanjem ni bilo nič. Lahko smo bili veseli, če nam je uspelo sproti pobirati 'cokle', ki so letele z nespretnih nog. Do 9. bloka je bilo nekaj sto metrov, pa smo prišli večinoma ožuljeni. Jadrovina je rezala kožo ob vsakem koraku.

Bilo je sredi popoldneva, taborišče je bilo videti skoraj prazno, vse je bilo na delu. Samo na 9. bloku so bili novinci iz prejšnjih dni, ki še niso bili razporejeni po blokih in zato še brez komand. Prišel sem v sobo št. 1, v kateri je stanoval tudi stareši-

Nemško koncentracijsko taborišče Dachau

na bloka (Blockältester). Ne njega ne sobnega starešine se ne spominjam več. Tudi imena sem jima pozabil. Od znancev je bil tam samo župnik iz Radelj, ki je prišel z menoj. V sobi je bilo mnogo ljudi, kljub temu pa je povsod vladala tišina, kajti bil je še delovni čas (Arbeitszeit). Dobili smo igle in sukanec, da smo si našili številke in trikotnike: na levo prsno stran bluže in plašča ter na desno hlačnico. 'Cokle' smo morali pustiti na polici v predsobi (Vorraum). Copat nismo imeli, zato smo bili v sobi bosí.

Proti večeru smo dobili večerjo: četrtingo hleba, žlico marmelade in lonček čaja. Kolikor vem, je bila ta dan sobota. Opozorili so nas, da kruh ni samo za večerjo, pač pa da je to celodnevni obrok. V vsako omarico je sobni starešina ali morda sobni pisar položil dva kosa kruha. Takrat nas v taborišču še ni bilo mnogo in sta si omarico delila po dva jetnika. Slišal sem, da nas je bilo konec leta 1941 v taborišču le 6.000 do 7.000. Tam je imel tudi vsak svojo brisačo, brisačo za posodo, porcijo (menažko), lonček in krožnik iz aluminija, jedilni pribor iz nerjavnega jekla, na vratcih pa je bila pritrjena omarica za milo in krtače. V spalnici poleg dnevne sobe smo dobili tudi vsak svojo posteljo, ki je bila že postлана. Na postelji je bila bela rjuha, blazina s karirasto prevleko in dve volneni odeji. Postelje in omarice v dnevni sobi so nam kasneje zagrenile marsikatero uro, posebno pa povoščeni ladijski pod v sobah.

Zvečer smo zaslišali signal za apel, zloglasno električno ropotuljo, ki jo je kasneje nadomestila sirena. »Der Bär brumbt«, so rekali jetniki. Tega smo potem poslušali po trikrat na dan in še za budnico. Ropotala je za jutranji, opoldanski in večerni apel. Prav tako kot za budnico nam je ropotala tudi za počitek (Zapfenstreich).

Tik pred večernim apelom so se vrnile v taborišče vse komande razen nočnih izmen in zunanjih komand (Aussenkommando). Taborišče se je napolnilo z jetniki, ki so čakali na apel. Ko so zaslišali »medveda«, kakor so imenovali električno ropotuljo, se je taborišče za kratko minuto vznemirilo. Zaslišali so se klici: »Zum Appell antreten!« Začelo se je tekanje. Jetniki so hiteli k svojim blokom in se postavljali med barakami v vrste po 10 in 10. Toda nemir se je hitro polegel, »Lagerstrasse« je opustela, jetniki so stali, pripravljeni za odhod na apel. Zaslišala so se povelja: »Im Gleichschritt marsch!« in bloki so začeli korakati na apel. Toda o apelih kasneje.

Novinci niso hodili na štetje na apelplac, ker se še niso znali vesti in bi povzročali samo nered. Zato so nastopali pred svojim 9. blokom. Tu je trajalo postavljanje dlje časa. Sobni starešine, pisarji in starešina bloka so imeli precej dela, da so nas postavili v vrste po 10. Bili smo pač novinci in tega nismo bili vajeni.

Ko sem zaslišal tisti »antreten!«, sem hitel v vežo po 'cokle'. Iskal sem in iskal, toda 'cokel' nikjer. Vsi so bili že pred barako, samo jaz sem še vedno iskal. Takrat pa so se čisto malo odprla vrata stranišča in skozi me je pomolil neki Poljak, ki je imel t. i. »Abortdienst«, moje 'cokle'. Ko sem hvaležno segel po njih, jih je umaknil in mi pokazal dva prsta z besedami: »Zwei Mark!«. Takrat je bilo namreč še dovoljeno imeti denar, in sicer po 20 RM mesečno. Ampak, kje naj denar vzamem? V obupu sem se obrnil na župnik Messnerja, ki je prišel z menoj in on je nekje dobil 2 marki, da sem lahko odkupil lastno obuvajo.

Ko je prišel Blockführer (esesovec), je starešina bloka poveljeval »mirno!« in predal raport. V nemščini se je to slišalo takole: »Block neun, stillgestanden! Mützen ab! Die Augen links! Herr Blockführer, Block neun mit so und so viel Mann antreten!« Esesovec je jetnike preštel, primerjal število s svojim seznamom in odšel.

Blok »B« taborišča Dachau

Starešina bloka ga je spremil do izhoda (prostor med barakama 7 in 9 je bil namreč z žično ograjo ločen od preostalega taborišča), se obrnil, poveljeval »Augen gerade aus! Rührt euch!« in s tem je bil apel za nas končan. Seveda pa ni bil končan na apelplacu, in dokler ni bilo vse prešteto, je vse taborišče stalo. Tudi o tem kasneje.

Po apelu je bil prosti čas. Jetniki so večerjali, potem pa se sprehajali ali sedeli pred barakami, dokler se ni oglasil »medved« in jih poslal v postelje. Od tega trenutka dalje je bil v taborišču mir. Nihče ni smel iz barake in nobena luč se ni smela več prižgati.

Po apelu so prišli jetniki, ki so bili že razporejeni po blokkih, pred ograjo našega bloka gledat, ali je prišlo kaj znancev. Spominjam se, da sta prišla dva Slovence, in sicer ing. Branko Diehl in španski borec Jože Mavec z Jesenic. Od njiju sem dobil nekaj cigaret in prve napotke, kako naj se v taborišču vedem. Mnogo mi seveda nista vedela povedati, ker sta prišla le nekaj tednov prej in sta nosila številke okrog 26.000.

Jugoslovanov in posebej Slovencev je bilo takrat v taborišču še malo. Zaradi tega smo bili toliko bolj navezani drug na drugega. Nemško še nisem znal, drugih jezikov tudi ne in sporazumevanje s sojetniki je bilo zelo težavno. Kasneje, ko je bilo samo Slovencev blizu 3.000, je bilo seveda drugače. Precej v skrbeh sem prvi večer legel v posteljo, saj si nisem mogel misliti, kaj mi bo prinesel naslednji dan.

Drugo jutro je »medved« poklical, ko je bilo še tema. Takoj so se pokazale prve težave: kako pravočasno postlati posteljo. Postavljene so bile namreč tri ena vrh druge, nad sto v sobi, ki je merila okrog 90 m². Prehodi med njimi so bili ozki, razen tega pa so ponekod stale še po tri skupaj in je bil potreben res poseben vrstni red, da so mogli jetniki postiljati, ne da bi kvarili spodnje in sosednje postelje, ki so bile že poravnane. Napravljali smo jih v dveh ali treh etapah. Medtem ko je ena skupina, ki je imela postelje najteže dostopne, ravnala svoja ležišča, je bila druga pri umivanju. Dostikrat je prihajalo do preprirov med jetniki za deske (Bügelbrett), s katerimi so likali robove na slamnjačah, rjuhah in odevah, ali pa, ker je kdo iz neprevidnosti ali premajhne obzirnosti pokvaril že poslano posteljo. Vse je seveda moralo potekati v tišini, ki so jo tu in tam trgali samo jezni vzkliki in kletvice hitečih jetnikov. Pred apalom je bilo še treba popiti »kavo« ali čaj, počistiti spalnico, sobo, umivalnico, stranišče in predprostor, ki so morali biti med čiščenjem seveda prazni. Bila je prava umetnost pravilno si razporediti čas, da te ni sobni starešina z brcami nagnal iz sobe, ko je bilo treba začeti s čiščenjem.

Vsaka soba je imela naslednje funkcionarje (če jih smem tako imenovati): sobni starešina, ki je imel v sobi absolutno oblast. Njemu so bili podrejeni Wohnraumcapo, Schlafräumcapo, Vorräumcapo, Waschräumcapo in Abortraumcapo. Vsak od njih je imel še podrejene, t. i. Dienste, npr. Wohnraumdienst, Vorräumdienst itd. Ti so prostore dejansko čistili, kapojo so jih samo nadzorovali. Delo je bilo naporno in prav po nemško pedantno. Ladijski pod v dnevni sobi npr. smo čistili takole: najprej smo ga pometli, nato s posebnimi trdimi krtačami, plazeč se po kolenih, skrtčili, da smo odstranili kakšno pohojeno drobtinico, ki se je prijela tal. Ta posel so imenovali »bürsten«. Ko je bilo to opravljeno, smo sobo spet pometli z omeli na dolgih držajih. Nato je prišlo najtežje delo, t. i. »blocken«. Na morda 10 kg težkem bloku betona so bile pritrjene trde krtače, s katerimi je bilo treba odrgniti tla. Navadno sta

to delala po dva jetnika. Prijela sta ročaj vsak na eni strani in blok potisnila v eno stran. Nato sta ga sunkoma potegnili k sebi, da se je blok zaradi vztrajnosti zapeljal v drugo stran. Spet sta ga potegnili k sebi in mimo nog se je podrsal spet na nasprotno stran. Tako sta delala, dokler jima ni pošla sapa in sta bloker prijela druga dva. Ko je bilo tudi to opravljeno, je bilo treba tla potresti z nekim belim praškom, ki je dal potreben lesk. Tega je bilo treba z volneno krpo enakomerno razgrniti po tleh, nato pa sobo ponovno »preblokati«, le da smo pod krtače položili volneno krpo in tako tla zloščili s to krpo. Ko je bilo tudi tega konec, je bilo treba tla spet pomesti z omelom in nazadnje še narahlo zbrisati z volneno krpo. Tla so dobila lesk, ki bi ga bila vesela še tako natančna gospodinja. Podobno je bilo treba očistiti tudi spalnico, le da je bilo treba po trehuhih izpod postelj pomesti prah in slamo, ki je padala od slamnjač. Ko je bilo vse počiščeno, je bilo res lepo pogledati po sobah. Toda ta čistoča je zahtevala kdo ve koliko življenj. Vsak pregled je namreč našel nekaj »nečistoče«, ki je čistilcem utegnil prinesiti udarce na licu mesta, kar je bila najmanjša kazen. Izvršil jo je starešina sobe ali bloka in to je bilo še dobro, kajti če je starešina bloka nesrečnika prijavil komandi taborišča (reklo se je, da je dobil »Meldung«), mu 25 udarcev z bikovko ni odšlo.

Zato so se jetniki »meldunge« tako bali, ker je lahko imela za posledico tudi smrt.

Na 9. bloku sem ostal nekaj dni, potem pa me je pisar bloka, ki je opravljal administrativne posle na bloku in je bil važen funkcionar, nekega dopoldneva odpeljal na 14. blok v sobo 2.

S tem sem šele v resnici postal pravi taboriščnik, »Häftling« ali »Schutzhaftgefangene«, kakor smo se uradno imenovali. Prve dni še nismo bili razporejeni v nobeno komando v pravem smislu besede. »Unangeteilte«, kakor so nas imenovali, smo morali po apelu s starimi konzervnimi pločevinkami po taborišču pobirati smeti, ki jih v resnici ni bilo. Bilo je le odpadlo listje s topolov, ki so rasli ob taboriščni cesti (Lagerstrasse) in pa redki kamenčki, ki so jih jetniške 'cokle' izkopale iz tal. Tudi ta »komanda« je imela svojega kapoja, ki pa ni bil »politisch« (rdeč trikotnik), pač pa asocialni (arbeitsscheu - črn trikot-

Blok »D« taborišča Dachau

nik). Na bloku smo naivno spraševali sobnega starešino, ali ima kakšno delo za nas. Mislil sem, da bi mi z veseljem dal mesto sobnega pisarja, ker imam nekaj šol. Pač nisem vedel, da je v taborišču dovolj bolj izobraženih ljudi, ki imajo že nekajletni jetniški staž, in da so vsa »boljša« delovna mesta zasedena.

Tako je prišel 29. november 1941, ko me je pred apelom poiskal blokov pisar z vestjo, da se moram po apelu javiti na raport pred t. i. »Schurhausom«. (Radoveden sem, od kod ta beseda. Nekateri so domnevali, da izhaja iz angleške besede »jury«. Sploh so imeli Nemci v taboriščih precej takih besed, ki so bile prikrojene po raznih tujkah, kot npr. Capo, Kommando, Appell, Pantoffel itd.). Schurhaus je bila stavba, skozi katero je bil vhod v jetniški del taborišča in kjer je bil na železnih profilih, iz katerih so bila vrata, pritrjen iz železnih profilov izdelan napis »Arbeit macht frei«. Tak raport ni mogel pomeniti nič dobrega. Do njega je prišlo samo takrat, kadar je imela taboriščna uprava ali politični oddelek posameznemu jetniku kaj sporočiti ali od njega kaj zahtevati. Ves v skrbeh sem po apelu odšel s pisarjem tja in čakal. Kmalu je prišel neki esesovec. Pisar mu je raportiral, esesovec pa je rekel samo eno besedo: Strafkompagnie! Nato mi je ukazal teči in tako me je v teku prignal na 15. blok, kjer je bila takrat štrafkompagnija ali kakor so jo tudi imenovali: Isolierung.

Prej ko nadaljujem, naj še povem, kakšen je bil uradni sprejem, ki ga je nam novincem priredila taboriščna uprava drugi dan po prihodu v taborišče. Popoldne so vse novince prignali pred Schurhaus in nas porazdelili po narodnostih. Vsaka narodnost je dobila svojega tolmača. Ker posebnega tolmača za jugoslovanske jezike še ni bilo (bilo nas je še premalo), so me priključili k Poljakom. Prišel je Rapportführer, tolmači so poveljevali »mirno« in esesovec je začel svoj nagovor. Nemško še nisem znal, zapomnil sem si pa nekatere stavke, kot npr. »Nemški narod vas je izločil iz svoje sredine... Zavedajte se, da Dachau ni noben sanatorij ... Prišli ste sem, da boste uničeni! ...« Po nekaj stvkih je namignil tolmačem, ki so se obrnili k svojim skupinam in jim povedano prevedli. Lahko si je predstavljati, da besede niso bile posebno tolažilne. Ne vem, ali so take nagovore imeli novinci tudi kasneje. Toda leta 1941 je vladal v taborišču še skoraj predvojni red, ki je z večanjem števila jetnikov doživljal razne spremembe in za razne »vljudnosti« ni bilo časa.

Tako sem torej »auf Grunde der Akten«, kakor se je temu uradno reklo, prišel v štrafkompagnijo (uradno: verschärfte Schutzhaft).

Blok 15 je bil z žično mrežo ločen od preostalega taborišča. Določen je bil za posebno nevarne politične jetnike in pa take, ki so zaradi kakšnega prekrška v taborišču samem ali poskusa bega dobili tako kazen. Da bi se tudi na zunaj ločili od drugih jetnikov, so imeli pod trikotnikom našito črno piko na beli podlagi, da je bilo videti, kot da jim pod številko visi medalja na rdečem trikotniku. Za jetnike na tem bloku je vladal poseben red. Domov so smeli pisati samo vsak tretji mesec, prav tako so smeli dobivati pošto samo enkrat na tri mesece. Niso smeli imeti denarja, ne papirja, ne svinčnika, ne igle, skratka ničesar razen obleke, jedilnega pribora, zobne ščetke in postelje. Delati so morali vsak dan, tudi ob nedeljah, ko večina taborišča ni delala, in to najrše in najtežje posle, kot npr. odvažanje mrličev, kidanje snega, čiščenje greznic itd. Ničesar niso mogli dobiti iz kantine, ki je do sredine leta 1942

imela včasih tudi kakšno čebulo, nasoljene sardine ali kakšno drugo malenkost, včasih tudi cigarete. Na 15. bloku je bilo kajenje prepovedano in tako vseh 10 mesecev, kolikor sem bil tam, nisem imel cigarete v ustih.

Soba 4 tega bloka je bila določena za Jude. Bilo jih je okrog 100. Med njimi je bil tudi veliki rabin iz Beograda in njegov sin inženir. Trpeli so še bolj kot mi, ker so jih neusmiljeno preganjali tudi jetniki nemške narodnosti, ki so imeli kakšen položaj. Spomladi ali pozimi leta 1942 so jih odpeljali in potem jih v našem taborišču ni bilo več.

Na bloku sem našel Slovenca Ferdinanda Pintarja, trgovca iz Maribora, njegovega someščana Žebota in Jožeta Medveda iz okolice Medvod. Iz Jožetovega pripovedovanja sem posnel, da je bil predvojni komunist. Če se prav spominjam, sem ga videl že v škofjeloškem zaporu, kjer so ga gestapovci strašno pretepli. Pripovedoval je, kako je hodil čez italijansko mejo in prinašal primorskim Slovencem literaturo. Spomladi 1942 je odšel v komando Steinmetz, ki je bila baje podružnica Mauthausna, in če se ne motim, je ta kopala ljubeljski predor. O njem nisem več slišal. Mislim, da je bil tuberkulozen in da si je tuberkulozo nabral na Liparskih otokih, kjer je bil pred vojno konfiniran.

Na bloku je bil tudi neki Srb, inženir in rezervni kapetan. Ime sem pozabil. Tudi za njim se je izgubila vsaka sled in niti ne vem, kam je odšel, če je sploh še živ.

Zima 1941 - 1942 nas je hudo prizadela. Pripovedovali so, da je januarja temperatura padla na minus 37 stopinj in da se ves februar ni ogrelo nad 25 stopinj pod ničlo. V lahkih oblekah smo zmrzovali od jutra do večera, ponoči pa so na obeh straneh barake sneli okenska krila, »da smo imeli dovolj svežega zraka«, kot se je glasila esesovska utemeljitev. Imeli smo po dve odeji in prav čudno je, da nismo zmrznili. V posteljo smo morali brez spodnjih hlač, v sami srajci. Posebno mučno je bilo hoditi ponoči na stranišče. Obleči se nismo smeli in tudi odeje nismo smeli jemati s seboj, na stranišče pa je bilo treba vsaj enkrat na noč.

Poglavje zase je bilo nedeljsko kidanje snega, ki ga je opravljala izključno štrafkompanija. Na levi strani zbirnega prostora so čez teden nakopičili ogromne kupe snega in tega smo morali ob nedeljah voziti iz taborišča v potok, ki je tekel mimo njega. Vozili smo ga v samokolnicah. Na obeh straneh so se postavili kapoiji in esesovci s psi, mi pa smo v teku vozili mimo njih sipki sneg. Samokolnice niso bile težke, težko pa jih je bilo potiskati po snegu, in to v teku. Če je kdo izgubil 'coklo', je ni smel pobrati, ampak je moral teči bos naprej in jo pobrati šele, ko se je s prazno samokolnico vračal. Čudno je, da mi noge niso ozeble. Podplate sem imel trde kot deska, pošteno me je zeblo, ozebel pa nisem. Med opoldanskim odmorom, ko so bili drugi jetniki pri kosilu, smo morali v vrstah stati pred blokom, seveda brez hrane, po kosilu pa smo nadaljevali z odvažanjem snega, dokler se je videlo.

Neke take mrzle nedelje so postavili pred Schurhaus jetnika, ki je znal slovensko. Mislim, da je bil koroški Slovenec, imel pa je črn trikotnik. Stal je tam brez kape in plašča. Dobil je »meldung«, ker je baje nekemu sojetniku odrezal rezino od njegovega kosa kruha. Esesovci, ki so hodili mimo, so ga spraševali, čemu stoji tam. Seveda je moral vsakemu »pokorno javiti«, kaj je zagrešil. Esesovec ga je s primerno psovko pahnil v sneg, iz katerega je revež vse teže vstajal. Okoli devete ure si niti snega ni več

otresal z glave in rok, kot da ga ne čuti več. Uro kasneje, ko sem prišel s samokolnico mimo njega, me je komaj razumljivo vprašal, koliko je ura. Čeprav je bila električna ura v stolpu tik nad njim, ni več videl nanjo. Ko smo odhajali na opoldansko stanje pred blok, se je še komaj držal na nogah, in ko smo se vrnili na delo, se je zgrudil. Zmrznil je stoje, pri belem dnevu in vpricho vseh nas, ki smo tekali mimo njega, ne da bi mu mogli pomagati.

Tako stanje je bilo v taborišču precej običajna kazen. Vso zimo in še zgodaj spomladi sem hodil na revir previjati nogo, ker se mi flegmona ni hotela pozdraviti. Nekoč sem prinesel s seboj iz revirja kos papirnega povoja. Starešina bloka me je pri prihodu na blok preiskal in našel tisti povoj. Za kazen sem moral ves dan stati pred blokom na dežju na enem mestu in se nisem smel niti ozreti.

Leta 1943, ko sem delal v komandi Zuschneiderei, je mojster našel v delavnici pod mizo zavitek svile, ki jo je nekdo pripravil, da jo bo vzel s seboj in zamenjal za kruh. Ker se krivec ni našel, je morala vsa komanda po prihodu z nočne izmene stati pred Schurhausom na soncu ves dan do večera, ko smo morali spet na delo. Seveda nismo dobili nobene hrane, toda to še ni bilo najhujše. Mnogo težje smo prenašali vročino, zaspanost in utrujenost.

Včasih je stalo celo taborišče. To se je dogajalo na apelih, če se številčno stanje ni ujemalo ali če je kdo pobegnil. Pobegi so bili silno redki, dogodilo pa se je le, da so na večernem apelu koga pogrešili. Tak primer se je zgodil ravno na sveti večer leta 1941. Nekdo je ušel in na apelu so ga pogrešili. Okoli devete ure zvečer so ga pripeljali nazaj v taborišče. Postavili so ga pred šurhaus in mu dali v roke tablo z napisom »Ich bin schon wieder da«. Po končanem apelu so poklicali taboriščno godbo. Ubežnik je moral nesti svojo tablo mimo vseh postrojenih blokov, za njim pa je igrala godba. Pred kopalnico so mu našteali 25 dvojnih udarcev z bikovkami, nato pa se je sprevod po isti poti vračal. Tabla je kaznovanemu omahovala v rokah. Bilo je groteskno gledati pretepenega človeka, kako koraka s sramotilno tablo v rokah, za njim pa igra taboriščna godba marše. Po končani ceremoniji so ga vrgli v bunker, iz katerega se ni več vrnil.

Poleti 1943 so po večernih apelih ob sobotah javno izvrševali kazni, ki so si jih jetniki »prislužili« med tednom. Kazen je bila 25 do 50 udarcev z bikovko. Za pretepanje so imeli poseben stol, »Bock«, kakor so ga imenovali. Jetnik je stopil v posebej napravljeno vdolbino, da med pretepanjem ni mogel izmakniti nog, život pa so mu previli čez stol in ga čez hrbet privezali, da se ni mogel dvigniti. Za 25 dvojnih udarcev sta stopila na vsako stran po en esesovec ali močan jetnik, vsak s svoji bikovko. Na povelje so začeli padati udarci, ki jih je moral jetnik glasno šteti. Že po nekaj dobro merjenih udarcih je koža počila in pokazala se je kri. Štetje se je včasih spremenilo v tuljenje trpeče žrtve, bili pa so tudi primeri, ko tepeni ni dal niti najmanjšega glasu bolečine od sebe. Pripovedovali so, da so začeli s štetjem znova, če se je tepeni pri štetju zmotil. Jetnikom, ki so morali včasih izvrševati kazen namesto esesovcev, so zagrozili, da bodo sami tepeni, če bodo udarjali preveč rahlo, in lahko si mislite, da niso štedili z močjo. Navadno so bili to kapoiji ali starešine, ki že itak niso imeli usmiljenja s podrejenimi.

Po končanem pretepanju je bilo meso vse razsekano. Nekateri so se tudi onesvestili, posebno fizično slabotnejši jetniki. Za vse pa je veljalo, da gredo po izvršeni kazni najprej za tri dni v bunker, nato šele k zdravniku. Mnogo jih je bilo, ki so zaradi zastrupitve umrli, bili pa so tudi taki, ki so vzdržali in ozdraveli. Videl sem kožo nekega takega človeka. Bil je nemški kriminallec. Koža na zadnji plati je bila razbrazdana in še najbolj podobna hrastovemu lubju, toliko je imela brazgotin. Toda človek se je izlizal. Včasih se mi zdi kar neverjetno, da lahko človeško bitje toliko vzdrži.

Pripovedovali so, da je nekoč taborišče stalo neprekinjeno 47 ur. Nekdo je pobegnil in dokler ga niso dobili, apela ni bilo mogoče končati. Število se ni ujemalo in po nemški logiki je moralo taborišče čakati na apelu, dokler se zadeva ni uredila. Ljudje so umirali stoje, ampak to ni bilo važno. Važno je bilo, da najdejo pobežlega in tako izravnajo bilanco.

Ena izmed kazni je bila kazenski eksercir. Tega so uporabljali, če blok ali komanda ni korakala kot je treba, ali na povelje »Ein Lied« ni bilo takoj pesmi iz vseh grl. Doživel sem tak eksercir kmalu po prihodu. Naš 15. blok se je vračal z dela in ni takoj ujel prave pesmi. V vrstah, kakor smo korakali, smo morali tekati, se valjati, plaziti po komolcih, vstajati, spet tekati in spet padati, z obeh strani pa esesovci s palicami in bikovkami, ki so neusmiljeno pretepali, če so se vrste zmešale ali če je kdo ušel iz nje. Posebno pri plazenju in valjanju po tleh je bilo hudo. Plazili smo se drug po drugem, s coklami udarjali drug drugega po glavi in se mešali med seboj, esesovci pa so skakali po nas in udrihali, kamor je padlo. Eksercir je trajal dve uri, to je bila norma. Na smrt izmučeni smo se privlekli na blok, med potjo pa peli, kar smo mogli glasno. Pogled na čredo izmučenih in zmrcvarjenih ljudi, ki pojejo in korakajo v taktu pesmi, je bil kaj klavrno. Nemci so si znali izmišljati naravnost fantastične stvari, da so čim bolj mučili in poniževali ljudi in njihovo človeško dostojanstvo.

Posebno mučilno sredstvo, s katerim so kaznovali »delinkvente«, je bila t. i. »Stehzelle«, omari podobna kabina, v kateri je bilo ravno toliko prostora, da se je človek stlačil vanjo, strop pa je bil tako nizek, da se ni bilo mogoče zravhati. Lahko si mislim, kako bi se počutil v taki celici, če bi moral prebiti v njej tri dni z le kratkotrajnimi prekinitvami. Učitelj Šuligoj nekje iz Zasavja je bil v njej in je pripovedoval, kakšna muka je to. Izkusil pa jo je tudi slikar Bogdan Borčič, iz Novega mesta.

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

Razen tega so jetnike tudi obešali za roke (Baumhängen – obešanje na drevo). Na hrbtu so človeku zvezali roke in ga potem dvignili na kavelj v kopalnici tako visoko, da je prosto visel v zraku. (Oče mi je pravil, da so kazen 'privezovanja' uporabljali tudi v avstrijski vojski). Esesovci so jih med visenjem pretepali in gugali, da so jim muke še povečevali. Bolečine so bile neznosne, esesovci pa so kadili in se naslajali nad njihovimi mukami.

Spomladi 1942 so v taborišču prepovedali jetnikom imeti denar pri sebi. Povod za ta ukrep je dala naslednja zadeva:

Na enem izmed blokov (menda je bil to blok 26) so bili sami katoliški duhovniki, večinoma nemški. Ti so imeli neke »prednosti« (konkordat med Svetim sedežem in Nemčijo), ki pa jim jih je taboriščna uprava temeljito zagrenila. Ni jim bilo treba delati, opravljali so le posle raznašalcev kotlov s hrano (Kosträger). Po trikrat na dan so prinašali iz kuhinje težke kotle in prazne spet vračali. Prvi so morali vstajati, da so pravočasno prinesli na bloke »kavo« ali čaj. Kotli so tehtali okrog 50 do 60 kg, morda tudi več, prenašala pa sta jih po dva jetnika. Ko so po zajtrku odšle komande na delo in so kotle vrnili v kuhinjo, so se morali sleči in leči v posteljo, ki so jih zjutraj morali pospraviti tako kot drugi jetniki. Sredi dopoldneva so dobili merico vina. Obred delitve vina je bil čisto esesovski. Na povelje so morali iz postelj, se obleči in pospraviti postelje. Nato so se morali pred blokom postaviti v vrste vsak s svojim lončkom v rokah. Esesovec je v lonček vsakemu vлил požirek vina in ko so ga vsi dobili, so ga morali na povelje na dušek izpiti, hkrati lončke odmakniti od ust in mirno obstati z v tla obrnjenimi lončki. Nato so jih v teku napodili nazaj v barako in v postelje, kjer so morali obležati z zaprtimi očmi. Baje je Vatikan interveniral pri nemški vladi, naj duhovnikov ne mučijo z delom, SS pa je znala intervencijo upoštevati na svoj način.

No, in pri teh duhovnikih so nekega dne napravili preiskavo. Nagnali so jih pred barako in jo preiskali. Po pripovedovanju jetnikov so našli razne dragocenosti od zlata do tujih valut. Na to pa so bili Nemci udarjeni kot pes na kost. Pred barako so se morali sleči do nagega in take so nagnali v potok, ki je tekel mimo taboriščne ograje. Gole in mokre so nato pustili stati na prostem, dokler ni bila preiskava končana. Od takrat je bilo konec privilegijev, postali so jetniki kot vsi drugi, celo taborišče pa je bilo kaznovano s tem, da nismo več dobivali denarja v roke. Komur so ga poslali, ga je hranila taboriščna komanda, pri kateri je potem imel jetnik svoj konto. Razen za znamke in cigarete ga itak nismo imeli za kaj porabiti.

Spčetka so kotle s hrano raznašali samo duhovniki. Po opisanem dogodku pa je imel vsak blok svoje raznašalce. To je bila skupina jetnikov, ki je običajno opravljala še posle čistilcev. Ko se je po taborišču razleglo povelje »Kosträger rraus!« so odkorakali po kotle. Napolnjeni kotli so že stali v kuhinji, označeni s številkami blokov. Kapo kuhinje je imel številčno stanje ljudi na blokkih in je pripravil ustrezno število obrokov. Odnášanje je šlo zelo hitro. Raznašalci so se postavili na obe strani vrste kotlov, ki so bili razvrščeni po številkah blokov. Tako so se razvrstili tudi raznašalci. Kotle so odnášali po vrsti kakor, so stali. Pri tem ni bilo nobene gneče, prerakanja ali prerivanja. Odnášanje je teklo brez zastoja. Poleti je to še nekako šlo, pozimi pa je bilo raznašanje prava muka. Na poledenelih tleh je drselo in kdor ni bil vajen hoje

v 'coklah' in tehnike nošenja, je bil v stalni nevarnosti, da mu zdrsne in da mu težki kotel pade na nogo.

Raznašalci so kotle postavili pred blokom na tla in tu je starešina bloka razdelil hrano po sobah. Prevzeli so jo sobni starešine. V sobah so nato kotli čakali, da so se ljudje vrnili z dela ali z apela. Hrana se ni ohladila, ker so imeli kotli dvojne stene in so bili toplotno dokaj dobro izolirani.

Naj omenim še tehniko razvažanja kruha, ki se vsa leta ni spremenila. Sredi dopoldneva so jetniki posebne komande pripeljali v taborišče samotež velik voz na gumijastih kolesih, na katerem je bila v piramido zložena grmada kvadrastih hlebov kruha. Pred vsakim blokom je stala miza, ob njej pa starešina, pisar bloka ali oba. Ko je voz pripeljal do bloka, je kapo transporta zaklical »Brot fassen!« Hodil je ob vozu, dva pomagača pa sta se vozila na vozu. Pred mizo je voz obstal. Kapo je pogledal na svojo razpredelnico, koliko porcij mora oddati, prav tako pa tudi starešina bloka na svojo. Le redko se podatki niso ujemali. Zdaj se je začelo štetje. Kapo je stal ob vozu, pomagača na vozu pa sta mu izmenično metala po dva hleba hkrati. Kapo je glasno štel, štel pa je tudi starešina. Delo je šlo čudovito hitro od rok, ker so bili ljudje svojega posla vajeni. Dostikrat sem opazoval ta posel in vselej sem potihlo občudoval te ljudi, kako spretno opravljajo svoje delo. Morda bi kdo pomislil, da bi utegnil kdo z bloka »žicati« za kakšno porcijo več. O tem ni bilo niti govora in kaj takega nikomur niti na misel ni prišlo. Porcije so bile preštete s pravo nemško natančnostjo, in ko so odšteli kruh zadnjemu bloku, je bil voz prazen, vsak jetnik pa je imel na bloku svojo porcijo kruha.

Pri delitvi kruha se je upoštevalo vedno stanje, ki je bilo ugotovljeno na apelu prejšnji večer. Če je drugi dan kdo odšel kam drugam, npr. v revir, je pisar bloka v njegovo porcijo kruha zataknil kartonček z njegovim imenom in številko ter jo odnesel za njim. Ne spominjam se niti enega primera, da bi kdo ostal brez svoje porcije kruha. Kar se tega tiče, je bila organizacija odlična.

Ker sem že pri kruhu, naj opišem še njegovo vrednost. Zlasti v letih 1941 in 1942, ko še niso bili dovoljeni paketi, je bil kruh taboriščna valuta. Jetniki so menjali med seboj razne predmete, npr. cigarete, čevlje, kape itd., in če je nekdo hotel npr. zamenjati cigarete za kapo, sta kupec in prodajalec najprej ugotovila vrednost predmeta v porcijah kruha in tako določila, koliko cigaret je kapa vredna. Četrtnina kruha, ki je bila še leta 1942 dnevni obrok, je bila tista valuta, ki je kot valuta obstajala tudi še potem, ko so se začele porcije manjšati na petino, šestino in sedmino hleba.

Kruh je predstavljal najvažnejše živilo in nekateri so si ga znali prav umetniško razdeliti in pripraviti. Le redki so bili, ki so si ga košček prihranili tudi za zajtrk. Večerja je bila preveč skopa in kruh predober, da bi ga bilo mogoče hraniti tako dolgo. Nekateri so si zgradili celo preprosto tehtnico, da bi bili ja vsi kosi enako težki. Za novo leto 1942 sem se hotel najesti kruha in v ta namen sem ga začel hraniti že ves mesec prej. Vsak večer sem pustil večji košček za naslednji dan in do novega leta se mi je nabralo kruha za tri porcije. Na novo leto sem se lotih teh »prihrankov«. Že dopoldne sem pojedel vse tri kose, posledica pa je bila, da sem bil še vedno lačen, čeprav me je v želodcu tiščalo od preobilice težkega kruha, ki ga prebavila

niso bila vajena. To me je izučilo, da je najbolj pametno pojesti svoj obrok vsak dan sproti, kar sem kasneje tudi vedno napravil.

Kadar smo dobili za večerjo košček paštete ali margarine, so prišli umetniki ravnanja s kruhom do veljave. Porcijo so razrezali na tanke rezine in vsako posebej namazali. Če je bila pozimi peč zakurjena, so rezine polagali v pekač, da se je margarina raztopila in kruh nekoliko sprajžil. Take rezine so nebeško dišale, treba je bilo le paziti, da jih sobni starešina zaradi prepovedanega praženja ni zaplenil. Nekateri so znali svoj kruh jesti tudi po dve uri. Rezine so rezali na čisto majhne kockice in jih počasi z užitkom nosili v usta. Izgubila se ni niti drobtinica.

Zgodaj spomladi 1942 so prišli na 15. blok prvi Slovenci: Franc Oman, Tone Hafner, Vinko Oblak, Avgust Starman, Stane Šinkovec, Drago Mesarič, Marinko Bertoncely in drugi iz Kranja in drugih krajev Gorenjske. S Pintarjem sva se jih zelo razveselila. Dobila sva si prijateljev, s katerimi sva se lahko po domače pogovarjala, in prinesli so novic iz domovine, ki sva jih tako željno pričakovala. Z domom nisva imela nobene zveze, z drugimi jetniki v taborišču tudi ne, bila sva kot odrezana od sveta.

Po prihodu na 15. blok je moral vsakdo podpisati na ciklostil napisan list papirja, na katerem je pisalo, da sme pisati domov le vsake tri mesece in prav tako vsake tri mesece prejeti po eno pismo, dalje, da je zdrav in da se mu dobro godi in da ne sme prejemati denarja in paketov. List je bilo treba samo podpisati, ne da bi bilo mogoče napisati še kakšno drugo besedo. Na ovitku pisma pa je bilo natisnjeno med drugim tudi to, da je pošiljanje paketov prepovedano zato, ker si lahko jetniki vse kupijo v taborišču. Čez tri mesece sem lahko napisal prvo pismo v 15 vrsticah. Tako so domači zvedeli vsaj to, da sem še živ. Pisati je bilo treba v nemščini in kdor jezika ni znal, si je moral dati pismo napisati komu drugemu. Naša pisma so šla v taboriščno cenzuro in so z njenim žigom šla na pot. Prav tako so bila cenzurirana vsa prispela pisma, ki so morala biti prav tako napisana v nemščini. Cenzura je včasih izrezala kakšen stavek ali odstavek, tista pa, ki so prišla iz drugih držav, so bila povprek premazana z nekakšno modro kemikalijo, ki naj bi menda odkrila kakšno skrito pisavo.

Že prvo zimo se je na 15. bloku pojavila bolezen, ki smo ji rekli »Hungertypus«. V resnici to ni bila bolezen. Podhra-

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

njeni in izčrpani organizem ni mogel več v redu opravljati svojih funkcij in ljudem so se začele pojavljati otekline na očesnih vekah, rokah, nogah in na trebuih, ki so se stalno večale. Koža je pomodrela in na oteklih mestih začela pokati, kar je povzročalo hude bolečine. Otekline so napredovale in ljudje so ponoči brez glasu umirali. Nekaterim so se na ranjenih mestih pojavile flegmone. Taki so odhajali v revir, od koder so se le redko vračali. Pripovedovali so, da so jim otekle noge na razne načine operirali, in kogar so se lotili s skalpelom, je bil zapisan smrti.

Konec marca sem v kopalnici opazil, da je na kolenu pod pritiskom palca ostala jamica, ki se ni hotela napolniti. To je bil prvi znak, da se me loteva 'Hungertyphus'. Vedel sem, da to pomeni konec. Oteklina je naraščala. Zjutraj sem imel tako otečene veke, da sem moral s prsti odpirati oči. Z masiranjem sem oteklino toliko spravil z veke, da sem mogel gledati. Potem se je oteklina pojavila na trebuhu in nazadnje na rokah. Hoja je postala okorna, vsak gib boleč. Bolezen je hitro napredovala in računal sem, koliko dni ali tednov mi je še usojenih.

Takega me je nekega dne v aprilu potegnil iz vrste esesovec in me še z nekaterimi tovariši odpeljal v revir. Tam me je v ambulanti pričakal bolničar (Pfleger), ki je imel za seboj na postelji bolnika z visoko temperaturo, ki se je ves tresel. Vpričo mene mu je v kožo na prsih zabodel debelo injekcijsko iglo in mu odvzel nekaj kubičnih centimetrov krvi. To kri je potem vbrizgal meni. Iz ambulante me je potem odpeljal v bolniško sobo, v kateri je že ležalo nekaj desetih jetnikov. Dobil sem posteljo, kjer mi je drugi strežnik takoj izmeril temperaturo in pulz. To se je potem ponavljalo pet dni vsake tri ure, podnevi in ponoči. Bil sem na oddelku, kjer je dr. Schilling delal poskuse z malarijo. Moja malarija je bila rodu (Stamm) »Madagaskar«.

Hrana je bilo tudi tu jetniška, se pravi, skrajno pomanjkljiva. Mučil me je hud glad, še bolj kot na bloku, kjer sem se motil z delom. Tu pa nisem imel kaj početi in sem tem bolj mislil na hrano. Od Slovencev ni bilo v tej sobi nikogar. Kasneje pa je prišel Majhen, doma nekje izpod Pohorja, na katerem so vzgojili poseben rod (Stamm) malarije, ki je po njem dobila ime »Majhen«. Poleg mene je ležal Čeh Bilek, učitelj po poklicu. Samo z njim sem se lahko vse dni pogovarjal in lahko rečem, da sem se v desetih tednih kar dobro naučil češčine. Vstajati nismo smeli, čeprav nismo bili vsi bolni, in čas se je vlekel po polževo.

Po nekajdnevem presledku sem tri dni zapored dobil injekcijo kinina v levo stegno. Stvar ni bila boleča, le ko sem se hotel na nogo opreti, se mi je zvila, kot da je iz testa. Čez nekaj dni sem spet dobil kri bolnika z visoko temperaturo in potem spet injekcije kinina. Vsa ta procedura se je potem ponovila še trikrat, ne da bi se mi pojavili malarični bolezenski znaki. Pač pa so mi med poskusi izginile otekline in zelo sem shujšal. Po desetih tednih, ko so me odpustili iz revirja, sem imel samo še 45 kg. Potem sem se moral od časa do časa javljati na pregled skoraj do osvoboditve.

Na tem oddelku za malarijo (Malariastation) so inficirali jetnike še na drugačen način. Kletko, prevlečeno s tanko tkanino, v kateri so bili živi komarji (anofeles), je moral jetnik dve uri držati med stegni, da so mu komarji opikali kožo do krvi. Izbruh malarije je bil silovit. Bolniki so se strašno mučili. Spominjam se nekega Poljaka, ki se je med napadom tako potil, da se je premočila slamnjača, na kateri je

ležal. Malaričnemu napadu so rekli »Schüttelfrost«. Bolnik ni mogel jesti in je zelo oslabel. Ko je napad ponehal, se je tem huje oglasila lakota. Malarične bolnike so zdravili na različne načine, če so jih sploh zdravili. Baje je dr. Schilling iskal cepivo, ki bi človeka napravilo imunega proti malariji. Kot mi je nekoč rekel ing. Diehl, je bil ves uspeh teh poskusov v tem, da na tak način ne bo nihče več iskal cepiva proti malariji.

Povedati moram, da je bila večina Slovencev, ki so spomladi 1942 prišli na štrafblok, podvržena poskusom z malarijo, in za Starmana za gotovo vem, da je s to boleznijo po osvoboditvi prišel domov.

Ko so bili poskusi končani, so jetnike poslali nazaj na bloke. Večini ali morda vsem se je malarija pojavljala v neenakih časovnih presledkih.

Na 15. bloku so bili tudi jetniki z vijoličastim trikotnikom, ki so jim pravili »Bibel-forscher« (Jehovove priče ali raziskovalci Svetega pisma). Vedno so se držali skupaj in se polglasno pogovarjali o svojih verskih zadevah. Med njimi je bil tudi mlad Alzačan, učitelj po poklicu, ki je imel doma družino. Zaprli so ga, ker ni hotel sprejeti orožja v nemški vojski. Nekoč je dobil od doma sporočilo, da se mu je rodil sin. To je bil njegov prvi otrok. Na obrazu mu je pisalo, kako zelo si želi domov. Treba bi mu bilo samo podpisati izjavo, da se odpoveduje svoji veri, pa bi bil izpuščen. Njegovi sovražniki so videli njegov boj in so mu skrivaj prigovarjali, naj vzdrži in naj ne podpiše. Videli smo, da je bil vedno nekdo v njegovi bližini in fant res ni podpisal. Nam je bilo to skoraj nerazumljivo. Kako je mogel biti izobražen človek tako fanatično prepričan, da bo na zemlji zavladal Jehova in da bodo v njegovem kraljestvu zavzeli visoke položaje in dosegli blaženost, ki je bila po naši oceni dosti manj vredna od blaženosti, ki jo krščanstvo obljublja svojim vernikom šele na drugem svetu. Število članov te sekte se je stalno krčilo in proti koncu vojne jih je bilo v taborišču komaj še kaj. Morda so uvideli nesmiselnost svojega verovanja ali pa so jih Nemci zapirali kje drugje. Priznati pa je treba, da so bili zelo potrpežljivi in tovariški, čeprav niso iskali družbe zunaj svojega kroga.

Nemška vojska in druge vojaške formacije so imele navado, da so njihove enote na maršu prepevale. To pravilo so uvedli tudi v taboriščih. Delovne kolone, posebno pa bloki med maršom na apel, so vedno prepevali. Izbor pesmi ni bil velik. Naj navedem nekatere izmed njih: Wir lagen vor Madagaskar, In Hamburg da bi ich gewesen, Die blauen Dragoner, Ich schiss' den Hirsch in wildem Forst, Gestern ist Sonntag gewesen itd. Na 15. bloku smo se pesmi učili tako, da so nam na steno barake napisali besedilo, mi pa smo stali v vrstah pred blokom in prepevali. V glavnem pa so se novi jetniki naučili pesmi med samim marširanjem.

Včasih je to prepevanje zvenelo kar mogočno. Kadar so bloki korakali na apel, po 500 in več v vrstah po deset, po petnajst ali več blokov hkrati po obeh straneh »Lagerstrasse« vsak s svojo koračnico, je to gotovo napravilo mogočen vtis na zunanjega poslušalca, ki ni poznal bede vseh teh tisočev.

Večkrat sem že omenjal apele. To so bili najbolj resni in svečani trenutki, najbolj uradni del življenja v taborišču. Nemci že itak dajo mnogo na parade, apele v taborišču pa so zrežirali prav virtuožno. To jim niti ni bilo težko, saj jim za dosego svojega cilja ni bilo treba izbirati sredstev.

Appellplatz (zborno mesto) je bil ogromen raven prostor med barakami, kuhinjo, Schurhausom in izhodom na plantažo. »Lagerstrasse« ga je delila na dva dela. Leta 1941 in 1942, ko je bilo jetnikov še malo (med 6 in 7 tisoč), je apel potekal samo na desni strani prostora. Kasneje pa, ko se je število jetnikov povzpelo na 25 in 30 tisoč, so uporabljali oba dela.

Pravokotno na »Lagerstrasse« od Schurhausa do izhoda na plantažo je potekala cesta, obrobljena z betonskimi robniki. Nekaj metrov od teh robnikov so bile v tla vdelane opeke, ki so prvi vrsti vsakega bloka določale mejo, do katere morajo prikorakati. Za prvo vrsto se je potem razvrstil ves blok.

Ko se je oglasila električna ropotulja (kasneje sirena), so se bloki med barakami zbrali za odhod na apel. Minuto po tem znaku sta prva dva bloka že odkorakala, za njima pa so se zvrstili še drugi, ki so se z obeh strani zgrinjali na »Lagerstrasse«. Zaslišali so se klici »Ein Lied« in vsak blok je intoniral svojo koračnico. Po prihodu na zborno mesto so se bloki pahljačasto razvili na levi in desni del zbornega mesta in se postavili drug ob drugega tako, da je bil blok 16 na sredini. Ko so vsi bloki prispeli, kar je trajalo le nekaj minut, je starešina taborišča komandiral: »Das Ganze - stillgestanden! - Auf Block 16 - richtet euch!« Poravnavanje je trajalo nekaj minut in ko je bilo končano, so bile razdalje med vrstami vseh blokov enake tako, da se je videlo med vrstami od

bloka 2 do bloka 29. Starešina taborišča je spet poveljeval »Rührt euch!« in v tem so že prišli k blokom »Blockführerji« (esesovci). Starešine blokov so poveljevali »Blok št... mirno! Kape dol!« in v hipu se je pokazalo tisoč na balin ostrizanih glav. »Gospod Blockführer, Block... mit... Mann angetreten!« Esesovec je šel ob bloku, preštel vrste in preveril, če se število jetnikov v njegovi evidenci ujema s podatkom, ki ga je povedal starešina bloka. In ker se je število ujemale, je esesovec odšel, starešina bloka pa je spet poveljeval »Kape gor! Na mestu voljno!« Blockführerji so se zbrali pri Rapportführerju in mu sporočili število jetnikov na blokih. Ko je bilo to opravljeno, je starešina taborišča poveljeval: »Das Ganze - stillgestanden! - Mützen ab! - Augen rechts!« in Rapportführer je poročal komandantu taborišča o številčnem stanju jetnikov. Potem se je spet oglasil starešina taborišča: »Augen gerade aus! - Mützen auf! - Blockweise wegtreten!« in bloki so v obratnem vrstnem redu odhajali z apela na svoje bloke. Naj-

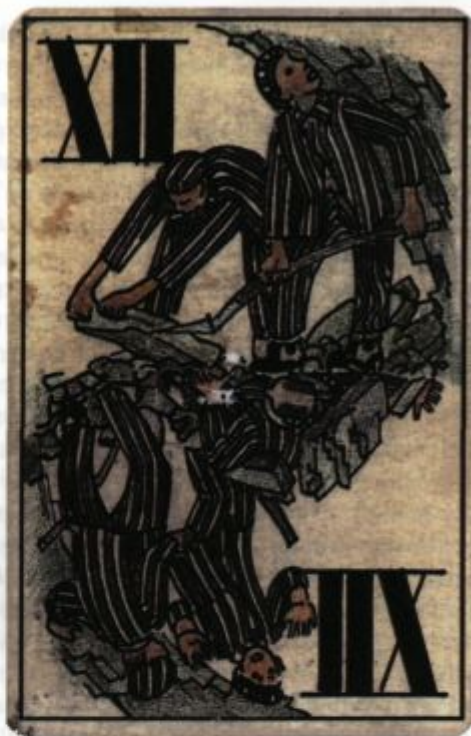

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

krajši apel, kolikor se spominjam, je bil leta 1943 in je trajal komaj 15 minut.

Seveda ni šlo vselej tako gladko. Včasih so se apeli vleki ure in ure, zlasti če se stanje ni ujemalo zaradi kakšne napake, za kazen ali pa zaradi pobega kakšnega jetnika. Takrat so bili apeli prava muka za utrujene in lačne ljudi.

Opisal sem večerni apel, ki je bil najvažnejši. Nekoliko manj važen je bil jutranji apel, ki se je od večernega razlikoval po tem, da se jetniki po šteju niso vračali na bloke, pač pa so se na povelje »Arbeitskommandos formiert!« v hipu razpršili po zbornem mestu in se v naslednji minuti že začeli razporejati po komandah. V tem je prva komanda že odhajala skozi vhodna taboriščna vrata na delo. Za novince je bilo treba precej iznajdljivosti, da je vsakdo pravočasno našel svojo komando, posebno pozimi, ko je bila še tema in zorno mesto slabo razsvetljeno. Tudi komandam je bilo strogo določeno, kje naj se postavijo, zaradi česar je bilo gneče in prerivanja zelo malo. Če je človek gledal to mravljišče 20 ali 25 tisoč ljudi, ki hite na vse strani, je bilo skoraj nepredstavljivo, da je mogoče iz tega ustvariti še kak red. Toda red je bil v nekaj minutah ustvarjen. Vsakdo je vedel, kje se mora zbrati njegova komanda, in je odhitel naravnost tja. Navadno je bil kapo komande že na mestu; preštel je svoje ljudi in čakal, da pride njegova komanda na vrsto za odhod na delo. Skozi vrata so se vline komande v paradnem koraku s kapami v rokah. Kapo, ki je korakal na desni strani kolone, je dežurnemu esesovcu raportiral ime komande in število jetnikov v njej, na obeh straneh pa sta esesovca glasno preštevala jetnike in »Arbeitsdienstführerju« na glas sporočila število jetnikov v komandi. To število se je moralo ujemati s podatki v njegovi evidenci. Pri izhodu je že stala enota stražarjev. Kommandoführer je pri okenecu dobil neko listino, najbrž ime komande, delovišča in število jetnikov ter število stražarjev, ki so se postavili s puškami v rokah na obeh straneh kolone, in formalnost je bila opravljena. V tem je bila med vrati že druga komanda in tako je tekla reka nezadržno, dokler ni zadnja komanda odšla na delo. Zorno mesto se je izpraznilo in na taborišče je legla tišina.

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

Popoldanski apeli niso bili apeli v pravem pomenu besede. Mnogo jetnikov se ni vračalo v taborišče na kosilo in apel je bil samo zato, da so se jetniki spet zbrali za odhod na popoldansko delo. V začetku je bil obvezen za vse jetnike v taborišču, kasneje pa samo za tiste, ki so odhajali tudi popoldne na delo zunaj taborišča.

Nikoli nisem prodril v skrivnost, na kakšen način in po kakšnem kriteriju so razporejali jetnike po komandah. Najlaže so dobili primerno zaposlitev obrtniki, sicer pa so se pri odrejanju na delo le malo ravnali po sposobnostih in kvalifikacijah jetnikov. Na delo jih je razporejala taboriščna pisarna (Lagerschreibstube) s taboriščnim pisarjem (Lagerschreiber) in šefom delovne službe (Arbeitseinsatz). Pisarno so vodili izključno jetniki. Bilo je, kot da se esesovci sploh ne vtikajo v notranje razmere v taborišču. Včasih je bilo mogoče dobiti boljše komando, če si imel znanca, ki je bil dober s kapojem, šefom delovne službe ali s taboriščnim pisarjem, z eno besedo, s protekcijo. Brez poznanstva in samo na lastno prošnjo ni bilo mogoče doseči ničesar.

Na blokkih je bilo vedno nekaj ljudi, ki niso imeli komand (Unangeteilte). Njihove številke so starešine blokov dnevno sporočali taboriščni pisarni, ki jih je po potrebi dodeljevala obstoječim ali na novo oblikovanim komandam. Taboriščna pisarna je delovala brezhibno in je v vsakem trenutku vedela za vse tisoče ljudi v taborišču, kje so, kaj delajo, kakšno je stanje na blokkih, v sobah in komandah itd. Vsaka premestitev iz sobe v sobo, z bloka na blok, v bunker ali revir, na prostost ali skozi dimnik je bila registrirana v kartotekah te pisarne. Kartoteke so vsebovale samo najnujnejše podatke: ime in priimek, rojstni datum, jetniško številko, kraj rojstva, narodnost in datum prihoda v taborišče. Več jih niti niso potrebovali, saj je itak šlo samo za identifikacijske podatke jetnikov. Seveda so na karton zapisovali tudi naziv komande, številko bloka in sobe, datum odhoda na transport, odpusta ali smrti. Vse druge podatke o jetnikih in njihovem sorodstvu je imel politični oddelek pri taboriščni upravi.

Podobne kartoteke so imeli na blokkih tudi pisarji blokov (Blockschreiber). Za razne blokovne in sobne potrebe so imeli pomožne razpredelnice in zapiske, npr. popis omaric z imeni in številkami jetnikov, ki jih uporabljajo, popis postelj in njihovih uporabnikov, sedežne rede pri mizah, razporede služb po sobah ipd. Pisarji so te posle opravljali sila vestno, kajti delovnih in sposobnih administrativnih moči je bilo na pretek in pisarjev položaj je spadal med prominentne.

Starešine taborišča je postavljala uprava taborišča. Izbirala jih je med najbolj brutalnimi in surovimi političnimi jetniki – Nemci. Samo poslednji starešina taborišča je bil Armenec, Meansarian, ki so ga osvoboditelji ubili takoj prvi dan po svojem prihodu. Oblast taboriščnega starešine nad jetniki je bila absolutna. Odločal je o življenju in smrti sojetnikov, zato je bil strah in trepet za vse in so se ga jetniki izogibali, če se je le dalo. Nekaj časa so bili celo trije hkrati. To so bili jetniki, ki so bili v taborišču že dolga leta, nekateri že od leta 1933. V boju za obstanek so izgubili občutek za človečnost. Prej ali slej so prišli v nemilost pri taboriščni upravi, ki se jih je hotela znebiti, bodisi ker so kaj zagrešili (česar taboriščni upravi ni bilo težko »ugotoviti«), ali pa zato, ker so jih sistematično zamenjavali. Odstavljeni starešina je takoj izginil iz taborišča (na transport ali v krematorij). Postavitve novih niso nikdar objavljali. Lepega dne se je pojavil nov človek s trakom na levem rokavu, na katerem je pisalo »Lagerältester«. Nosili so nove jetniške obleke in usnjene čevlje, imeli so posebno hrano in posebno sobo in celo osebne strežnike, ki so jim čistili stanovanje in opravljali druge usluge. Bili so dobro ohranjeni in čeprav so nosili rdeče trikotnike, bi bolj zaslužili zelene kot pa razni kriminalci, ki jih je bilo v taborišču precej.

Po pomembnosti druga oseba v taborišču je bil »Lagercapo«, ki pa ga leta 1941 še ni bilo. Njegova funkcija je bila precej nedefinirana, skrbel je predvsem za razna dela, ki jih je bilo treba opravljati pri urejanju taborišča.

Potem so bile tu še razne druge funkcije, kot npr. Lagerläufer, že omenjeni Lagerschreiber, pa Ordnungsdienst, pa Lagerpolizei, Reviercapo in kapoži številnih komand, starešine blokov in sob itd. itd. Vsa ta hierarhična lestvica se je nadaljevala še daleč navzdol. Najbolj značilno pri vseh teh funkcijah je bilo, da so njihovi nosilci imeli oblast nad podrejenimi in da so se morali uklanjati oblasti nadrejenih. Vsaka še tako neznatna funkcija je imela neke prednosti, vsaka prednost pa je bila med brezpravnimi jetniki veliko vredna. Pomenila je lažje delo, kakšen krompir več, boljše obleko ali čevlje, boljše posteljo ali kar koli že. Najvažnejše pri tem pa je bilo, da je lahko vsak še tako neznaten funkcionar nekemu zapovedoval. Oblastiželjnost in koristoljubje je znala SS spretno izkoriščati. Vsako povelje taboriščnega vodstva je bilo zaradi tega izvršeno mnogo bolj natančno, kot če bi njegovo izvajanje nadzorovala SS neposredno. Funkcionar je vedel, kaj sledi, če se bo pred SS pokazal premalo vestnega. Degradacija se je le redko končala samo z izgubo funkcije. Navadno so sledile tudi disciplinske sankcije vključno s transportom v kakšno drugo taborišče. Kdor se je torej hotel obdržati na položaju in ohraniti privilegije, je moral neusmiljeno pritiskati na podrejene jetnike in prav tega si je SS želela. Zaradi tega je prihajalo do hudih surovosti, ki so jih razni kapoži in starešine izvajali nad jetniki. Nobenega usmiljenja niso poznali. Če sami niso hoteli ali mogli obračunati s »kršilci reda«, so »krivca« prijavili taboriščni upravi (»Meldung«), čemur je »na izplačilni dan« na zbornem mestu navadno sledilo 25 ali več udarcev z bikovko pred vsem taboriščem.

Samo tako si je mogoče razložiti, da je bila vsaka dejavnost, ki bi kakor koli dvigala upornega duha med jetniki, onemogočena. Vsa leta se ni niti enkrat zgodilo, da bi prišlo do kakšnega organiziranega odpora. Prišlo je do posameznih pobegov, od katerih pa se skoraj noben ni posrečil. Še pogosteje kot SS so jetnike in njihovo borno imetje preiskovali sobni starešine in kapoži. V taborišču praktično ni bilo mogoče ničesar skriti. Več možnosti je bilo v revirju, vendar so bile tudi tam zelo skromne.

Do leta 1944 so v taborišču vse vodilne položaje imeli Nemci, od katerih so nekateri imeli tudi zelene trikotnike. Od takrat pa so posamezne nižje in manj važne funkcije dobivali tudi jetniki drugih narodnosti, v prvi vrsti Poljaki. Ti so pričeli prihajati v taborišče že leta 1939 in jih je bilo ob koncu vojne že okrog 8.000.

Taborišče je bilo prava zbirka narodnosti. Razen ljudi iz okupiranih območij so bili v taborišču še Arabci, Abesinci, Kitajci, Angleži, Američani, Španci, Egipčani, Indijci itd. Na 14 bloku je bilo leta 1943 24 narodnosti, če štejemo državljane Sovjetske zveze za eno samo narodnost. Vsi so namreč na trikotniku nosili črko R (Russe).

V začetku so bile narodnosti razdeljene po blokkih tako, da so imeli pripadniki ene narodnosti svoje bloke, npr. Nemci, Čehi, Poljaki, Rusi itd., manj številne narodnosti pa so bile porazdeljene med številnejše. Tako smo Jugoslovani dobili svoj, 24. blok, šele leta 1943, ker nas je bilo za samostojen blok prej premalo. Kasneje, ko so se začeli polniti tudi neparni bloki od številke 9 do 29 (ti bloki so bili skoraj do konca leta 1943 prazni),

na narodno pripadnost niso več toliko pazili. Bolj so gledali na to, da so bili jetniki iz iste komande skupaj na bloku. Posebno je to veljalo za komande, ki so delale v dveh izmenah, podnevi in ponoči.

Nikdar ne bo mogoče natanko ugotoviti, koliko jetnikov je šlo skozi taborišče Dachau in koliko življenj je požrlo. Po osvoboditvi mi je prišel v roke članek, objavljen v časniku Münchner Neueste Nachrichten z dne 21. marca 1933, v katerem je pisalo, »da je bilo v sredo v bližini mesta Dachau ustanovljeno prvo koncentracijsko taborišče s kapaciteto 5.000 ljudi«. Zanj so uporabili stara skladišča orožja in municije. Leta 1938 so zgradili novo taborišče, ki so ga do začetka vojne uporabljali kot vojašnico SS. Takrat so vanj spet začeli pošiljati politične nasprotnike in tedaj so začele jetniške številke teči od ena naprej. Skoraj do konca vojne je bil med nami jetnik s številko 3, mlad Nемеc. Po funkciji je bil »Lagerläufer«. Jaz sem ob prihodu (16. novembra 41.) dobil številko 28682, tik pred osvoboditvijo pa se je številka povzpela na 170.000 in več. Tu velja pripomniti, da se je numeracija ob množičnih prihodih jetniških transportov, ki so jih Nemci umikali pred napredujočimi zavezniškimi četami, zmešala in da pogosto vseh novih jetnikov sploh niso registrirali, kar velja zlasti za transporte, ki so jih takoj po prihodu likvidirali v samem taborišču ali v njegovi okolici, in pa za transporte, ki so se v taborišču zadrževali samo nekaj dni in so potem peš nadaljevali potovanje proti Tirolski, kamor pa večina jetnikov nikoli ni prišla.

Komanda taborišča je zelo strogo kaznovala krajo, posebno še v letih, ko preje-manje paketov še ni bilo dovoljeno. Takrat smo dobivali vsi enako hrano tako po količini kot po kakovosti. Bila je nezadostna, in kdor je sojetniku ukradel krompir ali od njegovega kosa kruha odrezal košček, mu je s tem skrajšal življenje. S takimi tatovi so jetniki sami obračunavali, razen tega pa so jih še prijavljali upravi taborišča v kaznovanje. Preiskave ni bilo. Tat je dobil »Meldung« in s tem je bila zadeva zrela za kaznovanje v obliki 25 udarcev z bikovko in tremi dnevi bunkerja, če se ni končala še bolj tragično. Storilec je bil izpostavljen javnemu zaničevanju. Tako krajo so imenovali »Kamaradschaftsdiebstahl«. Že beseda sama veliko pove. To je bil največji greh, ki ga je jetnik mogel zagrešiti, vsaj v očeh sojetnikov. Spominjam se dveh primerov, ko so jetniki storilca kaznovali sami. Prvi je bil Slovenec. Ko je zvečer prišel v spalnico, je dobil odejo čez glavo in začela se je procedura. Brez besed so padali udarci po njem, suvali so ga sem in tja, da se je zaletaval v pograde, in prenehali so šele, ko se je zgrudil. Moral je v revir in od takrat se mu je nekoliko omračil um.

Drugi primer se je zgodil na 30. bloku. Poljaki so zasačili svojega sonarodnjaka pri kraji, izmislili pa so si naslednjo kazen: neko nedeljo, ko SS ni zahajala v taborišče, so ga postavili na mizo in ga za vrat privezali na strop. Tako je stal ves dan in vsakdo, ki je prišel mimo, ga je imel pravico udariti in opsovati.

Kljub vsemu je v taborišču veljala neka morala, prilagojena razmeram v taborišču. Kraja po skladiščih, v delavnicah in drugod, kar ni bilo zasebna lastnina jetnikov, je veljala za junaštvo. Pod pojem »Organisieren« so spadale vse take tatvine in razna prekupčevanja, skratka vsi posli, kjer je šlo za pridobitev neke materialne vrednosti na škodo taborišča in rajha.

Tako organiziranje je bilo dostikrat silno komplicirano in tvegano. Zamenjava svilene podloge za vojaške uniforme za kruh ali margarino je potekalo navadno takole: jetnik si je v delavnici odrezal nekaj metrov svile, jo skril v čevlje ali pod obleko in jo odnesel v taborišče. Večkrat so nas pred odhodom iz delavnice pregledovali in tu je bilo treba poznati navade mojstrov in stražarjev. Nekateri so pretipavali zgolj jetnike, drugi bolj njihove plašče ali čevlje. Od tega je bilo odvisno, kam je treba blago skriti. Takim preiskavam smo pravili »Fizlung«. Če je jetnik prvo preiskavo srečno prestal, mu je grozila druga pri vходу v taborišče. Če je tudi tu prišel srečno »skozi«, je bilo treba blago skriti na bloku. Zvečer ali zjutraj ga je bilo treba dati drugemu jetniku, ki je pri delu zunaj taborišča prišel v stik s civilistom, kateremu je bila svila namenjena. Seveda je bil tudi ta jetnik v nevarnosti, da ga ob prehodu skozi taboriščna vrata preiščejo ali da se mu kaj takega zgodi, ko njegova komanda prispe na delovišče. Svilo je civilist plačal s kruhom in margarino, kar je bilo spet treba mimo preiskav prinesiti v taborišče. Jetnik, ki je svilo »organiziral«, je dobil zanjo kilo kruha ali še manj, ker si je tudi posrednik pridržal svoj del, in čim več je bilo posrednikov, tem manj je prišlo na vsakega. Za tri metre črnega volnenega blaga odlične kvalitete (za paradne esesovske uniforme) je bilo mogoče dobiti največ poldrugo kilo kruha in četrtilo margarine. Civilisti so vedeli, kako zelo nam je potreben kruh in so temu primerno navijali cene. Vedeli so, da je z vsako organizacijo združena smrtna nevarnost, pa so kljub temu dvigali cene kruhu in margarini. Do skrajnosti so izkoriščali bedo jetnikov, ki so se borili zgolj za golo preživetje.

Jetniki so trgovali z vsem mogočim, s cigaretami, kruhom, čevlji, kapami, nožki, čebulo, skratka z vsem bornim imetjem in s predmeti, ki jih je bilo mogoče kakor koli ukrasti in zamenjati za živila. Cene predmetov so preračunavali v taboriščno valuto, to je v četrтинke kruha in tako ugotavljali njihovo vrednost. Zakon ponudbe in povpraševanja je tudi tukaj igral svojo vlogo. Ponudba je bila namreč zelo skromna, povpraševanje po živilih pa veliko. Morda se sliši smešno, da je bilo mogoče leta 1942 kupiti močne civilne čevlje za tri četrтинke kruha, pa je le res.

Lakota je huda reč. To najboljše ve tisti, ki jo je sam občutil. Ni mogoče pozabiti nanjo, vedno je tu in vrta po možganih. Ni ji mogoče ubežati in prav ta vztrajnost je dostikrat pripravila ljudi

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

do dejanj, ki bi jih sicer nikdar ne počeli. Ljudem je zameglila sposobnost za trezno presojanje. Navedel bom nekaj primerov.

Spomladi 1942 je naša komanda štrafkompnije iz esesovskih barak odvažala smeti in pomije v kak meter visokih pločevinastih sodih. Kadar kapo ni bil pozoren, so nekateri jetniki segali v nagnusno brozgo in lovili ostanke kruha in krompirja. Mašili so jih v usta ali kar v žepe, ker je bilo treba hiteti. Pobiranje ostankov iz pomij in smeti je bilo »iz zdravstvenih razlogov« strogo prepovedano in kapo je pazil, da jetniki niso kršili tega pravila. Če je koga opazil, kako šari do kometca po pomijah, so deževali udarci, kamor je padlo. Jetniki so se zvijali od bolečin, nabranih koščkov pa niso hoteli izpustiti in so jih še med pretepanjem mašili v usta.

Nekoč sem videl, kako je nekdo s koščkom pločevine prerezal črnega polža na dvoje in ga pojedel. Nič nenavadnega pa ni bilo, če so jetniki štrafkompnije ruvali regrad in ga kar tam jedli. Še veseli so bili, če so prišli do njega.

Leta 1944 so od nekod pripeljali strašno sestradan transport. Kolona nesrečnikov se je pomikala skozi taborišče ravno takrat, ko so raznašali kotle s hrano. Zapodili so se proti prvemu kotlu, odrinili nosače, odprli kotel in v gneči zlili vsebino po tleh. Vsa množica se je prerivala okrog prevrnjenega kotla, plazili so se po tleh in kar z usti pobirali hrano. Šele taboriščna policija je nekako napravila red in odvlekla jetnike, ki so ostali tam pohojeni in opečeni.

Spet drugič so pripeljali transport, v katerem je bilo več mrtvih kot živih. Mrliče so zvozili v taborišče in jih na zbornem mestu zložili navzkriž kot drva. Nekaj mrličev je bilo obgrizenih in baje so sestradanci enega mrliča obrali do kosti.

Ko smo se vračali z dela in čakali na zbornem mestu na apel, je prvo vprašanje tistim, ki so bili doma, veljalo večerji. Kaj je za večerjo? Knorrsuppe? Ali je gosta? Je kaj krompirja? In potem je na bloku med delitvijo večerje vsakdo računal, kam naj se postavi, da bo prišel na vrsto takrat, ko bo v kotlu le še nekaj zajemalk juhe, ker je upal, da bo tako dobil nekaj gošče, nekaj svaljkov, čeprav je sobni starešina pred delitvijo kotel dobro premešal, da bi bila gošča čim bolj enakomerna porazdeljena.

Dolgotrajnega gladovanja ni mogoče potolažiti z občasnim polnim želodcem. Nekoč sem videl dva mlada Rusa, ki sta nekje organizirala pol vedra juhe. Lotila sta se je in jo pojedla, ne da bi prenehala. Res sta potem ležala in vzdihovala, vedro sta pa le izpraznila.

Ko so pričeli prihajati paketi, je bilo treba nekatere prav opominjati, naj se ne preobjedo, da ne bodo zboleli. Včasih je bil želodec poln do bolečine, usta pa so še vedno zahtevala hrane. Lakote ni občutil samo želodec, ampak vsaka telesna celica, in dokler se v njih ni obnovila potrebna zaloga življenjsko važnih sestavin, je bil človek lačen. Tako se je zgodilo, da je prvi večer, ko so prišli Američani, umrlo na stotine jetnikov. Osvoboditelji so vsakemu dali pol hleba kruha in po kile mesne konzerve in mnogi so to množino hrane pojedli še istega večera. Skrčena in močnih jedi nevažna prebavila take nagle spremembe niso prenesla in ljudje so umirali v strašnih bolečinah. Američani so takoj uvideli zmoto in potem so nam dajali po naših pojmih zelo majhne porcije, zaradi česar je na njihov račun padlo mnogo pikrih pripomb, češ da nas stradajo še bolj kot Nemci. Za normalne jedce bi bile njihove porcije najbrž še prevelike.

Gomila mrtvih taboriščnikov

Po koncu vojne, ko sem bil nekaj časa bolniški strežnik na revirju, sem imel priliko videti dva do kosti izsušena reveža. Prvi je bil visok 175 cm in je tehtal 29 kg, drugi pa 170 cm in je tehtal 27 kg. Nista mogla niti govoriti, samo počasi sta odpirala usta in nezavedno iskala hrano. Oba sta umrla; ni jima bilo pomoči.

Dostikrat sem razmišljal, kako je bilo jetnikom v plombiranih tovornih vagonih, ko so morali zaradi gneče večinoma stati, brez hrane in vode, brez sanitarij, stari in mladi, ženske in dojenčki, v poletni vročini in brez zračenja, na transportih, ki so se po polžje premikali dneve in dneve, med mrličmi in umirajočimi ... Ko smo neko jutro šli na delo, je na industrijskem tiru stala kompozicija tovornih vagonov, okrog katere se še širil neznošen smrad. Vagoni so bili odprti, iz njih pa so jetniki v visokih gumijastih škornjih, z gumijastimi rokavicami do pod pazduh in s plinskimi maskami na glavah iztovarjali mrliče. Ko so jih metali na vozove, so jim odpadale glave, roke in noge. Razpadajoča trupla so vozili v krematorij. Okolica se še dolgo ni znebila smradu in zgroženi smo hodili mimo tistega kraja ...

Proti koncu vojne so prihajali v taborišče transporti, peš in z vlaki, ki jih skoraj ni mogoče opisati. Ljudje so prihajali od bogve kod, nekateri skoraj brez oblek, ogrnjeni samo z raztrganimi odejami, ušivi in blatni, polblazni od strahot in trpljenja. Straže, ki so jih spremljale, so onemogle pobijale brez usmiljenja. Po njihovem prihodu v taborišče je taboriščna komanda sklicala vse blokovne brivce. Ti so se slekli do gola in v kopalnici strigli prispeli transport. Slekli so se zato, ker bi sicer imeli obleke v hipu polne uši. Dosti jih je bilo, ki niso vzdržali pogleda na te nesrečneže, pa so bili vendar podobnih prizorov vajeni in so že marsikaj doživeli.

Dan pred osvoboditvijo je iz Buchenwalda prispel transport 40 odprtih tovornih vagonov, ki je bil na poti 21 dni. Od okrog 4.000 jetnikov, ki so jih poslali na transport,

jih je ostalo živih le nekaj sto. Večina je potem pomrla v Dachauu. Ko so zgroženi ameriški vojaki to videli, so na mestu postrelili tistih nekaj stražarjev, ki so še ostali pri transportu.

Dachau res ni bil sanatorij, saj je bilo še nekaj dosti hujših t. i. uničevalnih taborišč (Vernichtungslager). Kar se tega tiče, je bilo dachausko taborišče »Musterlager«, saj so ga do leta 1942 od časa do časa pokazali celo kakšni tuji delegaciji (Mednarodni Rdeči križ, vlade satelitskih držav ipd.). Takrat je šlo skozi taborišče povelje »Vsi v barake!«, z blokov pa so odbrali nekaj bolj ohranjenih jetnikov, jim dali nove obleke in jim naročili, naj se sprehajajo po taborišču. Taborišče je bilo praktično novo, imelo je vodovod, kanalizacijo, moderno kuhinjo, dobro opremljeno bolnišnico (revir), vse stanovanjske in poslovne zgradbe zunaj ožjega taborišča so bile centralno ogrevane in kar se tega tiče, urejenosti taborišča ni bilo kaj oporekati. Za temi kulisami pa so se dogajale drame, ki jih obiskovalcem niso pokazali. Zanje smo vedeli samo mi, pa niti mi ne za vse. Čeprav je nemško taboriščno vodstvo z gotovostjo računalo, da večina jetnikov nikoli več ne bo prišla na svobodo, je marsikaj skrivalo tudi pred nami. To velja posebno za razne vivoeksperimente ter moritve v krematoriju in revirju.

Bilo je splošno znano, da razen poskusov z malarijo delajo tudi poskuse z mrzlo vodo. Golega jetnika so potopili v vodo, po kateri je plaval led. Dokler je bil pri zavesti, so mu merili temperaturo in pulz. Potem so ga vzeli iz vode in ga z ogrevanjem spet skušali oživiti. Včasih so nezavestne jetnike s svojo telesno toploto ogrevale tudi jetnice, ki so jih pripeljali iz nekega ženskega taborišča. Navadno pa so uporabljali električne grelce. Vsi smo poznali nekega Rusa, ki je preživel nekaj takih poskusov. Za nagrado se mu ni bilo treba striči na balin. Vsi drugi smo se namreč morali redno striči, štrafkompanija, Rusi in Italijani pa so si morali od čela do tilnika še pobriti nekaj prstov široko progo, ki smo ji pravili »Lagerstrasse«. S tem poskusom so menda hoteli ugotoviti, koliko časa bi v ledeni vodi vzdržal sestreljeni pilot. Namesto v mrzlo vodo so pozimi pri temperaturi nekaj stopinj pod ničlo gole jetnike, privezane na nosila, polagali pred revirsko barako in jih še polivali z vodo. Če izvajalci teh poskusov niso bili dovolj pazljivi, se je včasih bolešno vpitje mučenih slišalo po vsem taborišču.

Hoteli so tudi ugotoviti, koliko časa vzdrži človek (pilot) pri nenadni spremembi zračnega pritiska. Jetnika so položili v neprodušno zaprto celico, iz katere so počasi izsesavali zrak in se je človek začel dušiti. Delali pa so tudi poskuse v obratni smeri. V celici so napravili zračni nadpritisk, in ko se mu je telo prilagodilo, so hipoma odprli ventile. Zaradi nenadnega znižanja zunanjšega pritiska se je zrak v telesnih organih razširil, da je človeku raztrgalo pljuča, poškodovalo prebavila, razširilo srce in človek je bil zapisan smrti.

Delali so tudi poskuse s plinom. V revirju sem spoznal nekega mladega fanta in Poljanske doline, ki se je pisal Likar. Bil je nekoliko duševno omejen. Verjetno je, da se mu je omračil um prav zaradi poskusov s plinom. Iz njegovega zmedenega pripovedovanja je bilo mogoče posneti, da so ga prihajali iskat z avtomobilom in ga vodili v plinsko celico pri krematoriju. Pravil je, kako se je proti njemu začelo plaziti nekaj velikega. Domnevali smo, da so spustili plin, ki se je držal pri tleh in je bil morda obarvan. Kadar je fant zaslišal avtomobilski motor, se je začel ves tresti

in begati po sobi. Vendar se je rešil in se vrnil v domovino. Ni mi pa znano, ali je še živ.

V manjšem obsegu so delali tudi še druge poskuse, npr. z operacijami flegmon in oteklin zaradi »Hungertyphusa«, injiciranjem bencina v srce, sterilizacijo itd. O teh stvareh bi vedeli več povedati jetniki, ki so imeli komande v revirju.

Na lastne oči sem videl, kako so v revirju ubijali na smrt bolne jetnike. Puščali so jih brez pomoči, in ko je nastopila agonija, ki je včasih trajala več dni, je prišel »Oberpfleger« (tudi jetnik, ki se je imel za zdravnika) z injekcijsko iglo in jo zabodel v bolnika, najbrž v srce. Hropenje je kmalu ponehalo. Umirajočega so pregnili z rjuho in včasih še živemu na nožni palec privezali kartonček z njegovo taboriščno številko. Mrliča so slekli in ga vrgli v poseben zaboj, v kakršnih so prevažali mrliče v krematorij. V zaboju je bilo prostora za dva mrliča, pa tudi za več, če so bili dovolj suhi.

Do konca leta 1941 je imelo taborišče samo en krematorij. Zgodaj spomladi 1942 pa je začela štrafkompanija poleg njega kopati temelje za drugega. Ta komanda se je imenovala »Baracke X«. Nismo vedeli, kaj bo na teh temeljih stalo. Takrat se me izbrali za poskuse z malarijo in potem se na to gradbišče nisem več vrnil.

O delu krematorija ne vem veliko. Komanda, ki je sežigala mrliče, je bila ločena od drugih jetnikov in je stanovala nekje poleg bunkerjev za kuhinjo. Pravili pa so, da so tisti, ki so bili tam zaposleni, čez določen čas izginjali, na njihovo mesto pa so prihajali novi. Vse do osvoboditve nisem nikdar prišel do novega krematorija, pa tudi v starega le nekajkrat in še to samo do skladišča mrličev, kamor smo zlagali krste s trupli.

Kdo bi vedel, koliko ljudi so požrle peči obeh krematorijev. Vanje so dovažali tudi trupla ljudi, ki so jih pobili drugje. Proti koncu vojne so postale zmogljivosti

Krematorij

peči premajhne in trupla so se začela kopičiti kar pred stavbo. Tako stanje so našli Američani 29. aprila 1945, ko so taborišče osvobodili. Kadar je pihal veter od krematorija proti taborišču, je prinašal s seboj sladkoben mrliški zadah in smrad po sežganem mesu. Ob takih priložnostih smo vedno razmišljali, kdaj bo prišla vrsta na nas.

Nekoliko sem opisal razmere v taborišču, kakor sem jih videl in občutil sam. Bral sem nekatere stvari, ki so jih napisali drugi in včasih sem ob tem imel občutek, da so opisi netočni ali pa da sem jaz imel premalo vpogleda v dogajanja. Posebno težko mi je navajati številčne podatke, ker nimam nikjer dokumentiranih. Kolikor jih navajam, jih navajam po pripovedovanju in govoricah, ki so se širile med jetniki, ki pa so bile lahko netočne v eno ali drugo smer. Vseh številčk najbrž nikoli ne bo mogoče preveriti ali ugotoviti. Kdor se bo lotil pisanja zgodovine tega taborišča, bo zelo pogrešal taboriščno dokumentacijo, ki so jo Nemci tik pred kapitulacijo sistematično uničevali. Taborišče je bilo včasih kar prekrito s pepelom, ki ga je veter prinašal iz krematorija, kjer so sežigali to dokumentacijo. Na srečo je bil čas za uničevanje prekratek in se je del arhiva ohranil tudi v Dachauu. Mogoče se je celotna dokumentacija ohranila kje drugje.

Svojo zgodbo sem prekinil s pomladjo 1942, ko so me izbrali za poskuse z malarijo.

Dne 13. septembra 1942 sem v pismu staršem zapisal: »Spet je prišel čas, ko vam bom lahko pisal vsakih 14 dni, vi pa meni. Spet smem kaditi in kaj kupiti v kantini. Z velikim veseljem sem prejel 20 RM. Zdaj mi boste lahko pogosteje sporočali novice od doma. Dne 8. septembra je bila razpuščena štrafkompanija in spet sem prišel na 14. blok; to je zame največja sreča, kar sem v Dachauu«.

Ni si težko predstavljati, kako veseli smo bili, da smo smeli odstraniti črne pike in da smo spet postali enakopravni z drugimi jetniki. Prvi občutek je bil tak, kot da smo prišli na prostost.

Nikoli nismo zvedeli, zakaj so razpustili štrafkompanijo. Lahko da je bil to res samostojen ukrep komandanta Weissa, mogoče pa je tudi, da se je linija taboriščnega režima spremenila in njegova ostrina omilila. Jetniki niso vedeli, za koliko časa so bili poslani v ta poostreni pripor. Lahko da so bile to le časovno omejene kazni, katerih dolžina pa jetniku ni bila sporočena, lahko pa tudi, da je bila časovno omejena samo za tiste, ki so prišli na ta blok »na osnovi aktov«.

Zgodilo se je nekaj nepričakovanega. Nemci so vendarle spoznali, da so jetniki lahko tudi koristna delovna sila in ne le škodljivci, ki jih je treba čimprej uničiti. V taborišče je prišel nov komandant, Martin Weiss, z nalogo, da nekoliko omili kruti taboriščni režim. Prvi njegov ukrep je bil razpust štrafkompanije in razmestitev jetnikov na »svobodne bloke« (Freiblock). Kakšen teden kasneje, ko sem bil že na 14. bloku, se je zgodil še en čudež. Poklicali so me na taboriščno pošto (Postzensurstelle). Tam je esesovec pred menoj odprl paket velikosti škatle za čevlje. V njem so bile suhe hruške in prepečenec. Poslal mi ga je brat Viktor, ki je bil takrat na obveznem delu (Pflichtjahr) na Koroškem. Esesovec mi je zabičal, da moram takoj domačim sporočiti, da je pošiljanje paketov prepovedano, da pa bo naredil izjemo in mi paket izročil. Paket je na bloku povzročil pravo senzacijo. Dachau – pa paket, pa

še suhe hruške! Dne 8. novembra sem v pismu domačim moral pripisati naslednje: »Es ist uns gestattet, Pakete mit Lebensmitteln sowie Rauchwaren und Unterwäsche zu empfangen. Rauchwaren können in ein Paket verpackt werden, jedoch ist die Wäsche als gesondertes Paket zu senden. Auf der Aussenseite des Pakets ist jeweils der Vermerck »Wäsche« bzw. »Lebensmitteln« anzugeben.»

Začeli so prihajati paketi. Taboriščna hrana se ni izboljšala, prav nasprotno. Kruha je bilo vedno manj, krompir so dajali zelo poredko, fižolove ali grahove juhe sploh ni bilo več. Reševali so nas le še paketi, ki so nam jih pošiljali domači, sorodniki ali drugi dobri ljudje. Le nekaj mesecev po tistem, ko so dovolili pakete, je našo družino v domovini doletela nova nesreča. Ker sta januarja 1943 dva mlajša brata odšla v partizane, so Nemci izselili v Nemčijo (Ecksberg, Feilnbach) moje starše, tri mlajše sestre in najmlajšega brata, imovino pa zaplenili »v korist nemštva«. Kljub pomanjkanju, ki so ga sami trpeli, so mi od časa do časa vendarle poslali kakšen paket. So se pa v domovini našli dobri ljudje, ki so mi s pošiljanjem paketov po svojih močeh pomagali, da sem ostal živ (v Železnikih, Škofji Loki, Selcih itd.). Njim bom ostal hvaležen do smrti.

Prišel sem torej na 14. blok, kjer pa nisem ostal dolgo. Dobil sem prvo komando »Strassenbau Dachau«. V komandi nas je bilo kakih 20. Vsak dan smo hodili nekaj kilometrov iz taborišča gradit kanalizacijo. Delo je bilo težko, posebno še zame, ker so se mi okrog pasu naredili gnojni tvorci, imelo pa je to prednost, da smo vozili opoldanski obrok hrane s seboj in smo se v taborišče vračali šele zvečer. Ker nas je bilo malo, je nekaj dodatnih litrov zelja ali kolerabe pomenilo že veliko. Tako sem skoraj vsak drugi dan dobil težko pričakovani »Nachschlag« (dodatek).

»Nachschlag« je bila v taborišču čarobna beseda. Če je sobni starešina pazljivo delil hrano, je v kotlu navadno še vedno ostalo nekaj zajemalk. Ta ostanek je potem delil jetnikom po strogem vrstnem redu, ki se nikoli ni zmešal. Na to so jetniki strogo pazili. Vsak dan smo računali, kdaj bomo prišli na vrsto, in če je bilo dodatka premalo, so bili tisti, ki so ta dan računali nanj, bridko razočarani, nekateri celo do solz. In vendar je šlo le za pol litra na vodi kuhanega sladkega zelja, živinske pese ali kolerabe (»Steckrüben«). Posebno koleraba je bila spomladi tako lesena, da je bila komaj užitna. Na kocke narezano jo je bilo mogoče samo razgristi, posrkati, kar je bilo užitnega, lesovino pa izpljuniti.

Iz te komande sem prišel v komando »Reinigung Sturmbann«. Bilo nas je samo šest, morali pa smo čistiti stražarske barake takoj poleg taborišča. V sobe stražarjev nismo smeli, čistili smo samo hodnike, stranišča in umivalnice. Delo samo na sebi ni bilo težko, bilo pa je precej neprijetno, posebno v mrazu, ker smo imeli roke ves dan mokre, pogreti pa jih nismo mogli nikjer. Tam smo včasih dobili skorje, ki so jih esesovci kar se da tanko rezali od svojega kruha. Med esesovci so bili tudi nekateri, ki so te skorje zbirali, jih hranili in nam jih skrivaj dajali. Škoda le, da smo tako redko prišli do njih.

Moje delo v tej komandi se je končalo pozno jeseni 1942, ko se je v taborišču pojavila epidemija tifusa. Komanda taborišča je uvedla strogo karanteno, ki je trajala najmanj 2 meseca. Taborišče je bilo zaprto in iz njega nobena komanda ni hodila na delo. Tiste komande, ki so vendarle delale, se med karanteno niso vračale v taborišče. Tako se je dogajalo, da so prikolico s paketi do taboriščnih vrat pririnili

esesovci, tam pa jo je prevzela notranja taboriščna komanda. Ker smo tedaj že prejeli pakete, na delo pa nismo hodili, je postalo življenje za tiste, ki niso zboleli, kar znosno.

Vse doslej v taborišču ni bilo ne uši, ne bolh in ne stenic. Redno so nam menjavali perilo, čeprav je bilo perilu komaj podobno. Na blokih je vladala čistoča, ki smo jo seveda drago plačevali. Vsa leta nisem videl ne miši, ne podgan. Zdi se, da se niso imele kje zadrževati, pa tudi hrane zanje ni bilo. Proti koncu leta 1942 pa so se pojavile uši in posledica je bila epidemija tifusa, ki pa na srečo ni imela velikega obsega. Dezinficirali so nam obleke in posteljnino in s tem vsaj delno zajezili bolezen, uši pa niso odpravili nikoli več. Število jetnikov po sobah se je iz devetdesetih povečalo na dvesto in več, zasedeni so bili tudi neparni bloki, t. i. invalidski, postelje so polagoma zamenjali iz desak zbiti pogradi, ladijska tla v sobah so izgubila svoj lesk, rjuh na pogradih ni bilo več, skratka, »Musterlager« se je polagoma spreminjal v navadno taborišče, kakršnih je bilo v Nemčiji veliko.

Takoj po končani karanteni so sestavili nekaj transportov za delo nesposobnih jetnikov, češ da jih pošiljajo v invalidska taborišča, kjer bodo dobili lažje delo in kjer si bodo spet opomogli. Veliko jetnikov je tem obljubam verjelo in bili so tudi taki, ki so se za transport sami prijavili. Za njimi se je izgubila vsaka sled. Pomrli so v plinskih celicah na gradu Hartheim pri Linzu ali v uničevalnih taboriščih Auschwitz, Sobibor, Treblinka in drugih. Nemška oborožitvena industrija je potrebovala za delo sposobno delovno silo in se je z vsemi sredstvi načrtno otesala »nekoristnih jedcev«. Podobni invalidski transporti so se dogajali tudi še kasneje. Tudi jaz sem bil večkrat na tem, da me pošljejo na invalidski transport, pa so me vselej izločili, ker sem bil na poskusih z malarijo in sem moral redno hoditi na kontrolne preglede.

Po karanteni sem dobil novo komando »Paketetransport«. V komandi nas je bilo osem. Vsako jutro smo se s kamionom odpeljali na dachausko železniško postajo, kjer smo iz poštnega vagona, ki je stal na stranskem tiru, pod nadzorstvom civilnih poštarjev iztovarjali pakete, jih nalagali na kamion s prikolico in jih vozili v taborišče. Naš Kommandoführer je bil Oberscharführer Bötcher, kasnejši Rappörtlführer, ki je leta 1944 pri krematoriju lastnoročno postrelil 80 ruskih oficirjev, med njimi tudi odličnega trobentača Kirilenka.

Na postaji smo se včasih pogovarjali z nemškimi poštarji. Pripovedovali smo jim, kaj se v taborišču dogaja, oni pa, kot da žive na luni. Morda res niso ničesar vedeli, mislim pa, da so se le delali nevedne. Nemogoče se mi zdi, da bi se vesti o dogajanjih v taborišču ne raznesle med prebivalstvo, saj je moralo skoraj vsak dan gledati kolone sestradanih ljudi, ki delajo v bližnjih tovarnah, na cestah, poljih in pri zasebnikih.

Tudi v tej komandi nisem bil dolgo. Poleti 1943 sem prišel v komando »Zuschneiderei«. To je bila velika baraka v okviru »Bekleidungsagerja«, v kateri smo krojili SS uniforme. Delalo se je v dveh izmenah; v vsaki izmeni je bilo po 50 jetnikov. Izmena je delala po 12 ur, ena podnevi, ena ponoči. Izmeni sta se menjavali vsak teden. V tej komandi sem potem ostal do osvoboditve.

Delo samo na sebi ni bilo težko, ko bi le bili primerno hranjeni. Tako pa se je delovna izmena vlekla v nedogled. Podnevi smo na bloku slabo spali, zato nas je

ponoči pri delu premagoval spanec. Bolje je bilo delati podnevi.

Tovarno je vodil civilni mojster Wagner, še kar prijazen in ne preveč surov človek. Bil je izredno delaven in dober organizator. Ko sem prišel v to komando, smo v eni izmeni ukrojili po 900 vojaških plaščev, spomladi 1945 pa že po 5.000, z istim številom delavcev in na istih strojih. Poleg nas so bili v baraki stražarji in še en civilni mojster. Vsi ti so pazili na nas, da je delo teklo brez zastoja. Delali smo kot ura, ker zaradi budnosti nadzorstva nismo mogli postajati.

Zadnje leto je bil Wagner v tovarni skoraj noč in dan. Ko smo prihajali na delo, je bil ves neprespan. Delal je s pravo nemško zagrizenostjo. Po mojem mnenju je bil prepričan, da je od njegovega dela in njegove tovarne odvisna nemška zmaga. Pazil je na vsak kos blaga, na vsak odrezek, da bi bil koristno uporabljen. Ker so naše izdelke v sosednji šivalnici takoj spreminjali v uniforme, bi bilo sabotiranje izdelkov smrtno nevarno. Vsak zavoj izrezanih delov za plašče, bluze ali hlače je bil oštevilčen, tako da se je točno vedelo, kdo je zanj risal po šabloni kraj, kdo jih je izrezoval (po 25 kosov hkrati), kdo kompletiral in kdo pripravil podlogo. Zaradi tega bi lahko krivca takoj našli, pri posledicah, ki bi ga zadele, pa Nemci niso bili izbirčni. Če bi ga slučajno ne mogli najti, bi pač ubili določeno število jetnikov iz tiste komande, ne da bi se kaj posebno trudili z iskanjem. Kadar smo skrivaj rezali kose ali bale blaga, smo morali rezati tako, da so bili izrezki kar se da podobni pravim odpadkom, pa tudi se ni smelo dogajati vsem na oči, ker bi bil med nami lahko tudi kakšen ovaduh.

Poleti 1942 je Wagner postajal vse bolj živčen, posebno po invaziji 6. junija 1944. Ko smo za invazijo zvedeli (to pa se je zgodilo že naslednji dan), seveda nismo mogli skriti svojega veselja. Wagner nas je ta dan zbral in nam zagrozil: »Tudi če vojno desetkrat izgubimo, ne boste nikdar prišli živi iz taborišča!« Svojo grozno je mislil čisto resno, kar se je izkazalo tik pred osvoboditvijo, ko je Himmler ukazal, da je treba uničiti vsa taborišča z jetniki vred, »ker so se baje jetniki v Buchenwaldu znesli nad tamkajšnjimi civilisti«.

Ne dolgo po invaziji so nam Američani ob nekem dnevnem zračnem napadu zažgali tovarno. Večino strojev so jetniki, ki so bili tedaj na delu, izvlekli iz goreče barake, kamor so jih stražarji nagnali s puškami in revolverji. Mene takrat ni bilo tam, ker sem

Taboriščni tarok Borisa Kobeta

imel nočno izmeno. Delo je nekaj dni počivalo, potem pa so na očiščeno pogorišče spet postavili stroje in okrog njih začeli postavljati novo barako, medtem pa se je proizvodnja nadaljevala.

Junija 1944 so Američani napravili več zaporednih dnevnih zračnih napadov na München (11., 12., 13., 15. in 18. junija), ki so trajali navadno od 9. do 12. ure dopoldne. Ob napadih smo delo ustavili in se umaknili med smreke v bližini tovarne, od koder smo lepo videli skupine napadajočih letal. Ob neki taki priložnosti so letala napadla tudi zgradbe zunaj taboriščne ograje in razbila Besoldungsstelle der Waffen SS, centralno finančno ustanovo, ki je izračunavala in nakazovala plače pripadnikom SS vse Nemčije. Zgradbo so potem popravili, bila pa je za nadstropje nižja.

Prvič so se oglasile sirene neke mrzle januarske noči leta 1942. To je bil prvi zračni alarm, ki sem ga doživel v taborišču. Morala jetnikov se je takoj dvignila. To je bil za nas prvi znak, da so se zavezniki opomogli in da začenjajo napadati. Letala se sicer niso pojavila, toda bila so nad Nemčijo in to je bilo za nas že mnogo.

Kasneje sem doživel nešteto alarmov, podnevi in ponoči. Čeprav so dostikrat hrumela letala nad taboriščem, nam niti na misel ni prišlo, da bi utegnila odvreči bombe tudi na taborišče. Kadar je šlo za velik zračni napad na München ali Augsburg, so letala s posebnimi raketami na padalih razsvetlila taborišče. Te rakete so zelo dolgo visele na nebu. Nekoč se je ena od njih odtrgala in padla na skladišče nad kopalnico, kjer so bile spravljene naše civilne obleke, ki so potem vse zgorele. Vsa leta pa ni padla na samo taborišče niti ena bomba, čeprav so padale včasih tik ob ograji.

Lepo je bilo opazovati jate napadajočih letal. Ponoči jih ni bilo videti, slišali smo samo enakomerno brundanje motorjev. Nebo so parali svetlobni snopi žarometov, vmes pa so se prižigale drobne lučke - eksplozije protiletalskih granat. Včasih so žarometi ujeli kakšno letalo, ki se je trudilo, da jim uide. In res se jim je navadno to posrečilo. Podnevi smo včasih tudi videli zadetke. Videli smo dele razstreljenih letal, kako počasi padajo proti tlu. Videli smo odstreljena krila, kako se vrtinčijo proti tlu kot javorjevo seme. Včasih smo videli tudi posadke letal na padalih. Enkrat se je zgodilo, da jih je nekaj pristalo na plantaži in celo v samem taborišču.

Leta 1944 so bili napadi na München in njegovo okolico posebno hudi. Ko smo se ob jutrih vračali z dela v taborišče, je gorelo vse obzorje. München je bil v plamenih. Po vojni smo se vračali domov skozi München. Na vsej poti nismo videli niti ene cele hiše.

Malo pred koncem vojne so se zavezniška letala spreletavala nad taboriščem skoraj neovirano. Napadala so osamljene baterije flaka, ki so še streljale nanje. Zadnja dva dneva, ko smo bili zbrani na zbornem mestu in čakali, da nas odpeljejo iz taborišča, so naše početje opazovali lovci, brezskrbno se pozibavajoč v zraku.

Po več tisoč jetnikov je moralo po napadih v München izkopavat neeksplozivne bombe (Blindgänger) in odstranjevat ruševine. Včasih so jih bombniki zalotili pri delu in žrtev med jetniki je bilo veliko. Pa tudi od eksplozij tempiranih bomb jih je veliko umrlo. Pravili so, da so nekoč napadli jetniško taborišče pri neki tovarni v Augsburgu, ki so ga Nemci zameglili. Tam je bilo pobitih več tisoč internirancev.

O kakšnem preciznem odmetavanju bomb ob množičnih napadih ni bilo niti govora. Letala so si izbrala nek določen predel in vrgla »preprogo«, ki je uničila vse pod seboj. Precizneje so napadale le manjše skupine in posamezna letala, ki so imele točno določene cilje. Civilno prebivalstvo je zelo trpelo, nam pa se ni smililo, saj se tudi mi nismo smilili nikomur.

Civilisti, ki so delali po raznih tovarnah ob taborišču, so se ob napadih zatekali v zaklonišča, mi pa smo bili vedno na prostem. Nas namreč ni bilo škoda! V resnici nas tudi ni mikalo hoditi kam pod zemljo. Po napadih so spet prihajali na dan, vsi prestrašeni in objokani, posebno ženske, ko so videle zareče nebo nad kraji, od koder so prihajale na delo.

Stražarji so se ob napadih umaknili s stolpov in se poskrili v posebne betonske bunkerje, ki so jih postavili okrog ograje. Mi smo morali biti vsi v barakah. Vsakdo, ki bi se med alarmov pokazal zunaj barake, bi bil takoj ustreljen. Verjetno so se bali, da bi nastala v taborišču zmeda, če bi bilo zadeto, in morda celo upor. Zato so nas tako zvesto stražili vse do konca, ko so bili Američani že ob ograji.

Od 7. januarja 1945 dalje nismo več prejeli paketov. Nemci so imeli prevelike težave s transportom, da bi mislili še na nas. V taborišču je spet zavladovala lakota, le da je bila hujša kot leta 1941 in 1942. Obrok kruha se je zmanjšal na sedminko hleba, krompirja skoraj ni bilo več in jedli smo večinoma samo kolerabo. Naša sreča, da je agonija trajala samo 4 mesece, sicer večina ne bi dočakala osvoboditve. Tudi časopisov nismo več dobivali na bloke, tako da smo bili navezani samo še na novice, ki so jih v taborišče prinašali jetniki, ki so pri delu prihajali v stik s civilisti zunaj taborišča. Zaradi tega so začele po taborišču krožiti razne »parole«, kot smo imenovali neresnične, toda verjetne vesti. Širile so se zelo hitro in so včasih dobivale kar fantastične oblike. Vsakdo jim je pač dodal kakšen »okrasek« po lastnih željah ali predstavah. Kljub temu pa smo bili na splošno kar dobro seznanjeni z dogajanjem zunaj taborišča in s položajem na frontah.

Zaradi vstaje Poljakov v Varšavi januarja 1945 se je število jetnikov v taborišču občutno povečalo. Pripeljali so več tisoč evakuirancev. Borci to niso bili ali vsaj niso bili zajeti v bojih, ker bi sicer ne prišli k nam. Bili so molčeči ljudje, preplašeni in vsega hudega vajeni. Nemci so domnevali, da so prinesli s seboj tudi zlatino; prebrskali so ves pesek na zbornem mestu, kjer so ob prihodu stali in kjer so se preoblačili. Prepričani so bili, da so najbrž zlatino, ki so jo prinesli s seboj, ob preoblačenju zakopavali v pesek pod seboj. Zdi pa se mi, da iskanje ni bilo posebno uspešno.

Pred umikom so Nemci, če se je le dalo, praznili koncentracijska taborišča in jetnike odganjali v notranjost rajha. Proti koncu vojne so se zato po nemških cestah valile ogromne množice sestradanih in na smrt utrjenih jetnikov, ki so jih (kolikor jih je ostalo živih) potem potaknili po raznih taboriščih. Onemogle in bolne so namreč spremne straže sproti streljale kar po cestah in mrličje puščale v cestnih jarkih. Transporti, ki so prihajali k nam, so nudili strašno sliko. Čeprav smo bili marsičesa vajeni, nas je bilo vendarle groza, ko smo videli te reveže. Mnogo jih je umrlo že prvi dan, drugi so zaradi bolezni in izčrpanosti poplegli kasneje. Zato smo se tako bali, da ne bi izpraznili tudi našega taborišča, če bi se mu zavezniki preveč približali.

li. Nismo pozabili Wagnerjeve grožnje: »Tudi če vojno desetkrat izgubimo, ne boste nikdar prišli živi iz taborišča!«

Naše taborišče se je tako napolnilo, da je bilo v vsaki sobi po 300 in več jetnikov. Pograde so postavili tudi v dnevne sobe. O kakšni čistoči, ki je bila prva leta »ponos« tega taborišča, ni bilo niti govora. Množile so se uši, spet so se pojavljale epidemije pegavca, driske in drugih bolezni. Bolniki so ostajali kar na pogradih in tam tudi umirali. Tam so opravljali tudi potrebo in na t. i. invalidskih blokih (neparni bloki od 15 do 29) je bil strašen smrad. Niti mrličev niso več redno odvažali. Jetniki, ki so bili še malo pri močeh, so jih metali iz barak kar skozi okna, mrliče na zgornjih pogradih, do katerih zaradi oslabelosti niso mogli, so puščali kar tam. Samo januarja je umrlo 4.500 ljudi, od tega 70 % zaradi pegavca. Krematorijske peči niso mogle več požirati tolikšnega števila trupel. Zaradi tega so jih začeli voziti nekam ven iz taborišča in jih tam pokopavati (Leitenberg?)

Kljub vsemu je večina komand redno delala. Ukinili so samo nekatere zunanje komande. Seveda pa je delovni učinek padal. Vse močnejše je cvetela 'organizacija'. Izginjali so čevlji, jetniki so se začeli skrivaj preskrbovati za slučaj, če bi bilo treba na pot. Tu in tam so še napravili kakšno preiskavo, vendar nekdanje temeljitosti ni bilo več. Stari kadri SS so šli na fronto, stražarje je zamenjal Volkssturm (stari možanci s še starejšimi puškami), da je bilo včasih že kar smešno. Celo med nemškimi jetniki so iskali vojake in jih precej tudi oblekli v vojaške uniforme. Težave so se jim vsak dan večale, popustili pa le niso. V taborišču bi nastala prava zmešnjava, če bi vodstvo ne bilo v rokah jetnikov. Skrivne organizacije protifašistov so pri tem vodstvu dobile vpliv in skrbele za to, da ni nastalo razsulo, kar bi lahko SS izrabila za množično uničevanje ljudi. Pazile so, da ni prišlo do provokacij, ki bi bile lahko za celotno taborišče usodne. Kljub izredno težavnem položaju je v taborišču vladal vsaj najnujnejši red.

Taborišče Dachau ob koncu vojne

Dne 27. marca 1945 je prišlo nekaj vagonov paketov Rdečega križa, ki pa so bili namenjeni samo Poljakom, Francozom in Belgijcem. Nekaj teh paketov so Nemci res razdelili, največ pa je vse do osvoboditve ostalo nerazdeljenih.

Okrog 20. aprila so v taborišču ustanovili t. i. Ordnungsdienst. Vsak delovni blok je dal po 50 ljudi. Tu se je že močno poznala organizacija, ki pa je bila še vedno nevidna. Te dni je bilo nekje od Augsburga že slišati zamolklo grmenje topov. Za naša ušesa je to bila najslajša godba, kar smo si jih mogli želeti.

Dne 23. aprila so odpravili v taboriščno podružnico Allach velik transport, ker je bila v taborišču gneča vendarle že prevelika. Odšli so peš, večinoma sami onemogli in bolni. Do tam je bilo samo nekaj kilometrov, mislim pa, da je precej jetnikov obležalo že med potjo.

Dne 25. aprila je naša komanda šla zadnjič na delo. Že prejšnjo noč smo se vrnili v taborišče, ker smo ostali brez električne energije. Zavezniška letala so bila ves čas v zraku. Esesovcev skoraj ni bilo več videti. Izdelovali smo spodnje hlače in drugo perilo, ker našega dela nihče več ni nadzoroval. Zjutraj smo se vrnili v taborišče. Ob desetih pa je prišlo povelje: »Zbor! Vsakdo naj vzame s seboj odejo! Na pot!«

Tega smo se najbolj bali. Upali smo že, da nam bo s transportom prizaneseno, ker nas nimajo več kam odgnati. Le pot proti Alpam je bila še prosta. Če nas bodo odpeljali, nas ne bodo zaradi selitve v kakšno drugo taborišče, pač pa zato, da nas bodo nekje med potjo pobili. Pred vhomom v taborišče je še vedno stal vlak, poln Judov, ki so ga natovorili že pred tremi dnevi.

Zbrali smo se na zbornem mestu. Najprej so pozvali Nemce in folksdojčerje, naj izstopijo. Za njimi so klicali Ruse, Romune in Madžare. Nastal je daljši premor in začelo se je šušljati, da bodo te prve odpeljali, drugi pa še ostanemo. Potem so začeli klicati Francoze in Italijane in upanje, da bomo ostali, je splahnelo.

Nad taboriščem se je pojavilo 12 zavezniških lovcev. Oglasil se je alarm in brez povelja smo se začeli razhajati. Popoldne je bil spet dan znak za alarm. Ostali smo na blokkih v popolni negotovosti. Nihče ni vedel, kaj bo z nami.

Drugi dan so nas ob šestih zjutraj in ob desetih dopoldne šteli kar pred blokii. Točnega številčnega stanja jetnikov ni bilo več mogoče ugotoviti. Sesula se je najsvetejša institucija v taborišču: apel. Komanda taborišča ni več vedela, koliko nas je in koliko bi nas moralo biti. Za taboriščne pojme je bilo to nekaj nezaslišanega. Kljub temu da se stanje ne ujema, nam ni treba stati na apelu! To se je v zgodovini taborišča prvič zgodilo. Po blokkih so se med jetniki skrivali mladi Nemci in Rusi, ki se včeraj niso odzvali pozivu, naj se javijo. Tisti, ki so bili prejšnji dan odbrani, so ponoči odšli in najbrž izginili. Najmanj 8.000 jih je bilo.

Jetniki so si iskali civilno obleko. Zadnje leto je del jetnikov že nosil posamezne kose civilnih oblačil, zaplenjenih bogve kje. Suknjičem so na hrbtne strani izrezali velik križ ali pa ga premazali z belo barvo. V skladiščih je bilo veliko take, še nedotaknjene obleke. Jetniki, ki so imeli dostop do teh skladišč, so jo kradli, ker je pač vsakdo računal, da se bo v civilni obleki lažje kje skrili, če bodo taborišče selili.

Naslednji dan so se ob 9.10 oglasile sirene. Tulile so brez prestanka 5 minut. Skozi taborišče je prišel starešina taborišča in kričal: »Alles in die Baracken! Panzerspitzen vorne!« Poskrili smo se po barakah in govorili samo še o skorajšnji osvoboditvi.

Ob tri četrt na deset je bilo alarma konec. Razočaranje je bilo veliko.

Dne 29. aprila 1945 je bila nedelja. Takoj zjutraj smo opazili, da nekje zunaj taborišča visi bela zastava. Taborišče se vdaja! Straže so še vedno v stolpih. Čez dan poslušamo občasno streljanje nekje od plantaže. Krogle lete tudi čez taborišče. Držimo se v barakah in čakamo. O pol šestih zvečer sem zaslišal topotanje hitečih nog po taboriščni cesti. Šel sem iz barake in videl reko ljudi, ki je tekla proti zbornemu mestu. Od ust do ust je šla beseda: Američani! Američani! Videl sem jih, kako gredo drug za drugim ob taboriščni ograji. Zborna mesto je bilo v hipu polno jetnikov. Kriki veselja in navdušenja! Tu in tam še zapoznel rafal strojnic iz stražnih stolpov. Toda tudi te strojnice kmalu umolknejo za vedno. Nekaj jetnikov vdre skozi ograjo in tam dobesedno strgajo stražarje, ki so prilezli iz stražnega stolpa. Pred vhodom v taborišče stoji jeep. V oknu šurhausa se pojavi glava Američana. Z mikrofonom lovi krike veselja, ki se tridesettisočglavi množici trgajo iz prsi. Pri drugih oknih se pojavijo tudi jetniki. Skoznje začnejo leteti Hitlerjeve slike, telefoni, kape esesovcev, skratka vse, kar je mogoče odtrgati ali sneti. Na stolpu nad vhodom se pokažeta dva vojaka. Eden od njiju razširi roke in prosi za tišino. Množica se umiri, on pa spregovori razoglavljeno množici v nemščini: »Za vas je vojna končana. Molite za mir in srečno vrnitev v naše in vaše domove!« Na stolpu so se pokazale zastave: španska, francoska, jugoslovanska, češkoslovaška, poljska ... Tudi na blokkih so zaplapolale. Skozi vhodna vrata so prišli v taborišče trije vojaki. Jetniki jih na rokah odnesejo v taboriščno pisarno. Hrup in navdušenje je trajalo vso noč. Bili smo svobodni!

Kako je potekalo življenje v taborišču pod Američani, je dovolj znano in tega ne bom opisoval. Znanecem v domovino sem se lahko javil šele 25. maja, ko je prva jugoslovanska delegacija odšla v Ljubljano. Do odhoda domov sem delal kot bolniški strežnik na bolniškem bloku za TBC skupaj z Lojzetom Korziko, ki je bil takrat še študent medicine. Domov sem se vrnil s prvim transportom, 6. junija 1945.

Razumljivo je, da na teh nekaj straneh nisem mogel popisati vseh dogodkov, ki se jih spominjam. Tako sem le površno opisal leto 1943 in prvo polovico leta 1944, ko so prihajali paketi, ko je bilo v taborišču razmeroma dobro, ko smo imeli tekme med nogometnimi klubi (Poljaki, Jugoslovani, Čehi, kuhinja, plantaža itd.), pevske nastope, literarne večere, gledališke predstave ipd. Obletnico Prešernove smrti smo leta 1944 praznovali tako, da smo sedli k mizi, Fran Albreht pa nam je bral svojo pesem, zloženo za to priložnost.

Poznal sem mnogo Slovencev, katerih imena pa so mi večinoma izginila iz spomina. Tam so bili trije Šifrerji iz Žabnice, Šolar Ludvik iz Dražgoš, prof. Janez Logar, prof. Bernot, prof. Čopič in dr. Roman Savnik iz Ljubljane, Jože Dolenc iz Železnikov, Polde Veber iz Zalega Loga, Jože Nastran iz Martinj Vrha, Jože Jesenko iz Dolenje vasi, Tone Justin iz Lučin, brata Pirnat iz Jarš in njuna bratranca Anžina, Košenina iz Medvod, Jernej Šturm in dr. Vilko Vujčič iz Poštne direkcije v Ljubljani, Franc Medja (vratar slovenskega nogometnega kluba), Igor Guzelj, Janko Berčič in Vilko Grundner iz Škofje Loke in še mnogi drugi.

Omenim naj le še srečanje z dr. Jakobom Šolarjem, mojim gimnazijskim profesorjem za slovenščino in francoščino. V taborišče je prišel kmalu po kapitulaciji Italije. Nikakor se nisem mogel sprijazniti s tem, da bi ga tikal in da bi svojemu spoštovan-

mu profesorju rekel kar preprosto Jaka. S pomočjo drugih Slovencev sem mu nekje organiziral za silo še uporabne civilne čevlje, saj je bil v lesenih 'pantoflih' še bolj neroden kot jaz. V pogovorih nam je zaupal, da bo po vojni spisal slovensko slovnico, ki se bo brala kot pesem. Nekoč mi je pripovedoval, da ga je v Ljubljani zasliševal človek, ki je sedel za zaveso, tako, da se nista videla. In ta zasliševalec ga je nekoč vprašal: »Gospod profesor, ali morda poznate dr. Janka Šmida iz Železnikov?« Vprašal me je, ali je morda meni, ki sem iz Železnikov, to ime kaj znano. Po njegovem naglasu je sklepal, da je najbrž iz Železnikov. Rekel sem mu, da človeka z imenom Janko Šmid poznam, vendar ta človek – kolikor vem – ni doktor. Je pa pred vojno študiral v Ljubljani in je verjetno v Ljubljani ostal tudi med okupacijo.

Ne dvomim, da je v taborišču obstajala organizacija OF, le da jaz nisem vedel zanjo. Aretiran sem bil v času, ko je bila ta organizacija na Gorenjskem še šibka, ko se je borba proti okupatorju šele začnjala in ko sem prva navodila za zbiranje orožja dobival od svoje sestre, ki je že tedaj organizirano delovala v Ljubljani. Kasneje, ko so prihajali v taborišče Slovenci v večjem številu, je bilo med njimi gotovo tudi nekaj organiziranih komunistov in skojevcev, pa tudi članov OF, ki so se med seboj delno poznali in so lahko tvorili tajne grupe, katerih delovanje pa je ostalo večini jetnikov prikrito. Da so take organizacije obstajale, sklepam iz tega, ker se je njihovo delovanje občutilo zadnje dni pred osvoboditvijo in potem ves čas do odhoda v domovino (Jugoslovanski narodni odbor). Če danes presojam takratne dogodke, se ne morem znebiti občutka, da je morala že pred osvoboditvijo obstajati neka organizirana sila, ki je taborišče držala na uzdi, da ni nasedalo provokacijam, ki bi utegnile pomeniti smrt tisočev.

Del pokopanišča v Rock Springsu

... in tudi tak stavek: »Če bi imeli stavek, ki bi se pogovarjal z nami in bi se odločil, da se spomni, da je bil tudi sam v taborišču, bi ga morda za predstavo, če je to, kar ima Slovenci ni ne pomni. Se vedno je naše spominjenje nemilo Jugoslovanci ali pa ima krpa, ki bi se jih dala pokopati.«

... taborišče je mesto, ki nam daje priložnost, da iz njegovega prečiščenega, svetlo tam, kar se nanaša na prihodnost spomina. Tako je tudi v Rock Springsu. Mesto ima dve pokopanišči. Eden od njih je v južni delu taborišča, drugo pa v severni. Eden od njih je v južni delu taborišča, drugo pa v severni. Eden od njih je v južni delu taborišča, drugo pa v severni.

... Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu. Pokopanišča v Rock Springsu.